

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Veronika Verostová

Jednoduché a složené časy v lotyštině a jejich ekvivalence v češtině

Non-periphrastic and Periphrastic Tenses in Latvian and Their Equivalence in
Czech

Praha 2017

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Štoll, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 01. srpna 2017

.....

Veronika Verostová

Klíčová slova (česky):

lotyština, čeština, slovesný čas, překlad, paralelní korpus

Klíčová slova (anglicky):

Latvian language, Czech language, verb tense, translation, parallel corpus

Abstrakt (česky)

Tato bakalářská práce se zabývá slovesnými časy v češtině a jednoduchými i složenými časy v lotyštině. V teoretické části bude popsáno, jak se tvoří, kdy se používají a také jaký je jejich vztah k slovesnému vidu. Složené časy indikativu pak budou podrobněji analyzovány v rámci empirické části. Cílem výzkumu, který bude vycházet ze zpracovaných dat z Českého národního korpusu, pak bude zjistit, jakým způsobem čeští překladatelé překládají složené časy z lotyštiny do češtiny a také to, jak si naopak lotyšští překladatelé počínají při překladu sloves v minulém, přítomném a budoucím čase, překládají-li z češtiny do lotyštiny.

Abstract (in English):

This bachelor thesis deals with the verb tenses in Czech language and simple and complex tenses in Latvian language. In the theoretical part is described, how tenses are constructed, when they are used and also what relation they have to verb aspect. Complex tenses of indicative are analysed in detail in the empirical research. The goal of research, which is based on processed data from Czech National Corpus, is to find out, how the czech translators translate complex tenses from Latvian to Czech and also how latvian translators translate verbs in past, present and future tenses from Czech to Latvian.

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Slovesný čas (tempus)	7
2.1. Čas českých sloves	7
2.1.1. Přítomný čas (prézens).....	7
2.1.2. Minulý čas (préteritum)	7
2.1.3. Budoucí čas (futurum)	8
2.2. Čas lotyšských sloves.....	9
2.2.1. Jednoduché časy v lotyštině (préteritum, prézens, futurum)	9
2.2.2. Složené časy v lotyštině (perfektum, plusquamperfektum, futurum II)	14
2.3. Polysémie lotyšských časů	15
2.4. Synonymie lotyšských časů	15
3. Slovesný vid (aspekt).....	19
3.1. Vidové opozice	20
4. Slovesný vid a čas.....	22
4.1. Vztah mezi videm a časem u lotyšských sloves	22
5. Empirická část.....	26
5.1. Výskyt složeného času budoucího – obecně.....	27
5.1.1. Výskyt složeného času budoucího v překladech z lotyštiny do češtiny	27
5.1.2. Výskyt složeného času budoucího v překladech z češtiny do lotyštiny	28
5.2. Výskyt složeného času přítomného – obecně	30
5.2.1. Výskyt složeného času přítomného v překladech z lotyštiny do češtiny.....	31
5.2.2. Výskyt složeného času přítomného v překladech z češtiny do lotyštiny.....	32
5.3. Výskyt složeného času minulého – obecně	35
5.3.1. Výskyt složeného času minulého v překladech z lotyštiny do češtiny	35
5.3.2. Výskyt složeného času minulého v překladech z češtiny do lotyštiny	37
6. Závěr	40
7. Bibliografie	41
8. Seznam grafů	43

1. Úvod

V teoretické části bude popsána kategorie slovesného času. Nejprve bude objasněna situace u časů českého slovesa, dále jsou pak popsány jednoduché a složené časy v lotyštině. Jednoduché časy jsou rozděleny na čas minulý, přítomný a budoucí. Je zde podrobně vylíčeno, jakým způsobem se tyto časy tvoří a jaký je jejich význam. Vše je doplněno o řadu příkladů. Také u složených časů bude vysvětleno, jakým způsobem je vytvořit a za jakých okolností se používají. Opět je zde uvedeno několik příkladů. Krátce bude zmíněna polysémie a o něco více pak synonymie lotyšských sloves – kdy k ní dochází a mezi jakými časovými formami.

Další část teoretické části se zabývá slovesným videm. Pozornost je věnována jak dokonavým, tak i nedokonavým slovesům, a to jak u českých, tak i lotyšských sloves. Zmíněny jsou rovněž vidové opozice.

Následuje kapitola zabývající se vztahem mezi slovesným časem a videm. V té bude rozebráno, kdy a za jakých okolností se vid a čas vzájemně ovlivňují.

V empirické části bude představen Český národní korpus a paralelní korpus InterCorp, díky nimž bylo možné provést můj výzkum. Dále budou prakticky analyzovány jednotlivé časy a to jak v překladech z lotyštiny do češtiny, tak i naopak. K analýze budou využita data – beletristické texty – z již zmíněného Českého národního korpusu, která jsou dostupná elektronicky. Zkoumány budou složené časy a to, jakým způsobem se překládají do češtiny, zda-li převažuje překlad jedním časem, či je možné přeložit daný složený čas různými časy a zda jsou složené časy překládány pouze slovesy nebo je možné najít také překlad jiným slovním druhem a jakým. Ukázána bude také řada zajímavých překladů. Stejně tak pak bude zkoumán postup překladatelů při překladu do lotyštiny.

2. Slovesný čas (tempus)

2.1. Čas českých sloves

„Kategorie slovesného času je gramatickým prostředkem orientujícím čas děje/stavu vůči času komunikace, zejm. produkce komunikátu (vyjadřuje tzv. čas základní/objektivní/absolutní), nebo vůči času jiného děje (vyjadřuje tzv. čas relativní)“ (Štícha 2013, 437).

Čas objektivní zahrnuje přítomný čas (prézens), minulý čas (préteritum) a budoucí čas (futurum). K jejich vyjádření slouží indikativ. Čas relativní je spjat se současností, předčasností a následností. Vyjadřují se např. pomocí přechodníků či slovesného vidu, neboť ten s kategorií času úzce souvisí – dochází k jejich vzájemnému doplňování a prolínání.

2.1.1. Přítomný čas (prézens)

Přítomný čas se tvoří od přítomného kmenu slovesa, který je doplněn o koncovky osoby a čísla. Jelikož je tento čas bezpříznakový, má velmi široké uplatnění, díky čemuž je možné vyjádřit nejen děj probíhající v okamžiku promluvy, ale i řadu jiných skutečností. Mohou to být kupříkladu trvalé/mimočasové děje (označované též jako gnómičké), které zasahují do přítomnosti. K takovým dějům patří např. přísloví (*Kdo jinému jámu kopá, sám do ní padá*) či tvrzení, které mají obecný charakter (tj. matematické a přírodní zákony: *Dvakrát pět je deset. Zvuk vzniká chvěním těles.*).

Použití přítomného času je možné také v případě historického prézentu, kdy jsou události z minulosti aktualizovány do přítomnosti (*Císař Karel IV. dává stavět Nové Město pražské. Tak si jdu včera po naší ulici a co nevidím.*). Přítomným časem se však dají vyjádřit i budoucí události (*Za týden jsou Vánoce. Od příští neděle mám dovolenou.*).

Prézens můžeme rozdělit na aktuální a neaktuální. U aktuálního prézentu jsme schopni odpovědět na dotaz „Co právě teď dělá?“ (*spí, píše, kouří*), u neaktuálního to však nelze (*nespává (doma)*). Neaktuálnost je možné rozpoznat díky násobenému slovesu či jinými slovesy, jež mají neaktuálně použité přítomné kmény (*Kouří dvacet cigaret denně. Když pije, kouří.*).

2.1.2. Minulý čas (préteritum)

Pomocí tohoto času je možné vyjádřit děj, který se uskutečnil v minulosti a byl v ní také ukončen. Za žádných okolností se tedy nevztahuje k současnosti. Vytvoříme jej připojením *l-*

ového přičestí (-l, -la, -lo, -li, -ly, -la) ke kmeni minulému a za pomoci slovesa *být*, které je v případech první a druhé osobě sg. a pl. v přítomné podobě, zatímco u třetí osoby je toto pomocné sloveso zcela vypuštěno.

Podobně jako tomu bylo u přítomku, je rovněž u préterita možné zaznamenat aktuálnost a neaktuálnost děje.

2.1.3. Budoucí čas (futurum)

Budoucí čas můžeme rozdělit do dvou skupin – na jednoduchý a složený. Jednoduchá forma se vytváří pomocí sloves dokonavých (perfektiv), ke kterým se připojí koncovky v přítomné podobě (*napišu*). Představuje děj, který byl ukončen po okamžiku promluvy, zároveň zde však není vyloučena možnost, že již v tomto okamžiku probíhá (*Počkej s tím, až dopíšu dopis.*).

Složená forma je spjata s dějem, který následoval po okamžiku promluvy. Tuto formu, k jejíž vytvoření je zapotřebí nedokonavé sloveso, vytvoříme za pomoci futura slovesa *být* a infinitivu významového slovesa.

V souvislosti s budoucím časem stojí zvlášť skupina pohybových sloves, dále sloves, která s pohybem úzce souvisí, či označují změnu stavu nebo jeho trvání. Na nich je možné upozornit, jaký je jejich vztah vzhledem k cíli pohybu (*běžet – běhat, nést – nosit, hnát – honit, vézt – vozit, vést – vodit, jít – chodit, letět – létat, táhnout – tahat*). Tato slovesa jsou vždy nedokonavá a jejich budoucí čas je tvořen předponou *po-/pů-* (*pojede, poletí, popluje, poteče, ponese, povede, poroste, pokvete, potáhne se, půjde*). U některých z těchto slov je však možné užití obou forem (*Při krachu banky budou nést odpovědnost i členové statutárních orgánů. x Za zajišťování vlastní bezpečnosti ještě ponese odpovědnost jednotliví členové.*).

Futurum je možné vyjádřit nejistotou o přítomném ději (*Neotevím, to bude u sousedů. Nejde, asi bude nemocný.*), výzvu (*Proto přece nebudeš plakat.*), zdvořilou žádostí (*Budu prosit váš cestovní pas.*) i výtku (*Ty si budeš ležet a já abych myl nádobí.*).

Také u budoucího času se rozlišuje aktuálnost a neaktuálnost.

2.2. Čas lotyšských sloves

Současná lotyština rozlišuje celkem šest časů – tři jednoduché (minulý, přítomný a budoucí – *vienkāršā pagātne, vienkāršā tagadne un vienkāršā nākotne*) a tři složené (minulý, přítomný a budoucí – *saliktā pagātne, saliktā tagadne un saliktā nākotne*).

2.2.1. Jednoduché časy v lotyštině (préteritum, prézens, futurum)

2.2.1.1. Jednoduchý čas minulý (préteritum)

Jednoduchý čas minulý je možné vytvořit čtyřmi způsoby:

1. pomocí nezměněného infinitivního kmene, který se shoduje s kmenem minulým: *augt – augu, nest – nesu, art – aru*
2. pomocí hláskových změn (1. konjugace): *celt – cēlu, velt – vēlu, dzert – dzēru*
3. pomocí přípony -j-, která se připojí k infinitivnímu kmeni (část 1. konjugace, 2. a 3. konjugace): *sēt – sēju, krāt – krāju, klāt – klāju*
4. za pomoci odlišných infinitivních kořenů či kmenů (výjimky): *būt – biju, iet – gāju, dot – devu*

Tento čas nejčastěji vyjadřuje činnost, která se stala v minulosti, např. *Andrejs pēc darba steidzīgi devās uz istabu. (Andrej po práci narychlo zamířil do pokoje.)* (I. Leimane).¹ Vyjadřovat však může také zobecnění času, které se nejčastěji vyskytuje např. v příslovích, pranostikách či ve výročí obecného charakteru, např. *Atnāca laime, pietrūka prāta. (Jak hlupák ke štěstí přišel.)* (Latviešu sakāmvārdi un parunas). Typické je užití tohoto času také v podobě relativního času, kdy celý text či pouze jeho fragment je sepsán pouze v tomto čase, např. *Bille nopūtās un pieķērās vecaimātei ciešāk pie rokas. Marijas iela bija daudz smalkāka par Vārnu ielu. Te biežāk brauca viegli ormaņi. Jumti, zirgu muguras un ormaņu cepures spīdēja dregnumā un uguņu atspulgos. Reizēm pat mīksti aizrūca spožs limuzīns – tīrais brīnums. Vārnu ielā tādu neredzēja nekad. (Bille si povzdychla a ještě více se přimkla k babiččině ruce. Ulice Marijas byla mnohem menší než ulice Vārnu. Tady častěji přijížděli drožkáři. Střechy, hřbety koní a čepice drožkářů se leskly v chladu a odrazech ohně. Najednou dokonce jemně zahučela limuzína – čistý zázrak. Takovou ještě v ulici Vārnu nikdy neviděli.)* (V. Belševica). Tento čas může být použit také ve funkci složeného času

¹ Překlad tady a dále v kapitolách o čase a vidu V. Verostová

přítomného, kdy určitý děj proběhl v minulosti a jeho následky se promítají do přítomnosti, např. *Tagad te ir mežs, bet kādreiz bija* (= *ir bijušas*) *lielas mājas*. (*Ted' je tu les, ale kdysi tu byly velké domy.*) (J. Janševskis). Zároveň je možné také užití tohoto času na místo složeného času minulé, kdy určitý děj proběhl v minulosti a jeho následky se v minulosti také projevují, např. *Pēc saules, kad norasoja* (= *bija norasojuši*) *zāle un koki, uzlēca mēness* (*Po slunci, když se tráva a stromy pokryly rosou, vyšel měsíc.*) (I. Leimane).

2.2.1.2. Jednoduchý čas přítomný (prézens)

Jednoduchý čas přítomný úzce souvisí s konjugacemi lotyšských sloves, které jsou tři:

1. konjugace

Do této skupiny patří slovesa, jejichž infinitivní kořen je bez přípon, např. *art, atrast, augt, aut, berzt, berzties, bīties, brēkt, brist, brukt, celt, celties, cept, cepties, cirst, durt, dzert* atd.

Podle Ceplītise je možné tuto konjugaci rozdělit do 5 skupin (Ceplītis 1991, 74–75):

1. skupina: kořen slova je ve všech třech kmenech stejný: *augt – augu – augu*; střídání širokého a úzkého e v kořenech kmenů: *mest* (úzké e) – *metu* (široké e) – *metu* (široké e); v infinitivním kořeni je *ī*, zatímco v kořenech přítomném a minulém in: *mīt – minu – minu*; v infinitivním kořeni je *ie*, v přítomném kořeni *ej* a minulém *ēj*: *liet – leju – lēju*; v infinitivním kořeni je *ī*, zatímco v kořenech přítomném a minulém ij: *vīt – viju – viju*; souhlásková alternace na konci kořene: *nākt – nāku – nācu*

2. skupina: samohlásková alternace v kmenech: *cirpt – cērpu – cirpu*

3. skupina: v infinitivním a přítomném kořeni jsou tyto samohláskové alternace: a – o, i – ie, i – ī, u – ū: *rakt – roku – raku, tikt – tieku – tiku, krist – krītu – kritu, just – jūtu – jutu*; v přítomném kmeni je shluk hlásek *aun* nebo *ien*: *aut – aunu – āvu*

4. skupina: přítomný kmen končí na j: *glābt – glābju – glābu*

5. skupina: přítomný kmen končí na -st-: *kļūt – kļūstu – kļuvu*

Stejný názor na dělení do 5. skupin však nesdílí např. Veisbergs. V jeho knize je 1. konjugace rozdělena do 3 skupin (Veisbergs 2013, 75–76):

1. skupina: slovesa, která jsou při tvoření přítomné formy bez morfologických nebo morfonologických prostředků (*augt*), slovesa s fonetickými změnami v infinitivu (určitá alternace t (*mest*), přeměna tautosylabického spojení in > ī (*mīt*), konsonantizace i > ij (*rīt*) nebo ei > ej (*liet*); v přítomné formě nemají slovesa žádné změny

2. skupina: slovesa se samohláskovou alternací v přítomné formě (vilkt), určitou alternací n neboli infixem n (krist), určitou alternací j (celt).

3. skupina: slovesa v přítomné formě se sufixem -n- (siet), -j- (sēt), -st- (silt). U sloves, která mají v přítomnosti sufix -st- a jejichž kořen končí na s, z, d, t nebo d, je možné si povšimnout historické souhláskové ztráty na konci jejich kořene (aust).

2. konjugace

2. konjugace je tvořena slovesy, jejichž infinitivní kmen je zakončen příponou -ā-, -ē-, -ī-, -o- nebo -ū- a k nimž se při tvoření přítomného kmene navíc přidává přípona -j- společně s koncovkou osoby: *domāt – domāju, jautāt – jautāju, vērtē – vērtēju, tērēt – tērēju, medīt – mediju, zeltīt – zeltiju, ogot – ogoju, slēpot – slēpoju*. Příponu -ū- má jediné sloveso *dabūt*.

U všech těchto sloves vymizely ve 2. osobě jednotného a ve 3. osobě jak v singuláru, tak i plurálu osobní koncovky a s nimi spojená přípona -j-.

3. konjugace

Do 3. konjugace řadíme slovesa, jejichž infinitivní kmen končí na přípony -ī-, -inā-, -ā- nebo -ē- a jejichž přítomný kmen se tvoří zkrácením infinitivního kmene: *lasīt – lasu, mācīt – mācu, darīt – daru, audzināt – audzinu, drināt – darinu, mēģināt – mēģinu, dziedāt – dziedu, turēt – turu, gulēt – guļu*.

3. konjugace můžeme navíc rozdělit do 2 skupin podle přípon v infinitivním kmeni a osobních koncovek přítomného času:

1. skupina – koncovky -ī-, -ināt-: *lasīt, rakstīt, mācīt, audzināt, sasveicināties, vingrināties, zināt*, u kterých je osobní koncovka 1. a 2. osoby množného čísla dlouhé -ā-: *lasu, lasi, lasa, lasām, lasāt, lasa*.
2. skupina – koncovky -ā-, -ē-: *dziedāt, turēt, gulēt*, které jsou ve 3. osobě jednotného i množného čísla bez koncovky a v 1. a 2. osobě množného čísla mají v osobní koncovce krátké -a-: *dziedu, dziedī, dzied, dziedam, dziedat, dzied*.

Tento čas představuje děj, který probíhá v okamžiku, kdy se o něm hovoří, např. *Agneses patlaban nav mājās (Agnese v současné době není doma.)* (Anšl. Eglītis). Může také vyjadřovat časové zobecnění a to za předpokladu, že se jedná o děj, který se buď opakuje nebo je to běžný fakt, např. *Mājās ēdienu gatavoju reti, vienīgi brīvdienās (Doma vařím jen zřídka, jen o víkendech.)* (Ieva). Toto vyjádření časového zobecnění platí rovněž i u přísloví a pranostik či ve výročí obecného charakteru, např. *Latvija ir viena no zaļākajām valstīm pasaulē (Lotyšsko je jedna z nejzelenějších zemí na světě.)* (Ir) a také u obecně známých věcí, např. *Zeme riņķo ap*

Sauli un griežas ap savu asi (Země obíhá kolem Slunce a otáčí se kolem své osy.) (LIIS). Tímto časem můžeme nahradit také čas budoucí, např. *Bet vai tikai tas būs labi? Ja tu dzersi. Un, ja nu tevi atlaiž (= atlaidīs) no darba, ko tad? (A copak jen to bude dobré? Jestli budeš pít. A jestli tě propustí z práce, co pak?)* (G. Janovskis) nebo minulý, např. *Eju vakarrīt pa Kalpaka bulvāri, brauc tramvajs. Izkāpj eleganta jauna kundze ar trim sudrablapsām un bērnu. Bērnš aizskrien. Pa priekšu, pāri ielai. (Jdu včera ráno po bulváru Kalpaka, jede tramvaj. Vystoupí elegantní mladá dáma se třemi stříbrnými liškami a dítětem. Dítě odběhne. Dopředu, přes ulici.)* (Anšl. Eglītis). Dále je možné použít tento čas ve funkci relativního času, kdy celý text nebo jeho část sepíšeme v tomto čase, s čímž se nejčastěji setkáme v beletrii, pohádkách, pověstích, věcných a vědeckých textech, např. *[...] Pelēka vāvere kaut ko strādā zem liela ozola. Es klusām pieeju tuvāk, un viņa no manis nebīstas. Viņa izrok mazu bedrīti, noslēpj tur zīli un aizkaš ciet. [...]* (*[...] Šedā veverka dělá něco pod dubem. Tiše přistoupím blíže a ona ze mě nemá strach. Vyhrabe malou jamku, schová tam žalud a zahrabe jej. [...]*) (G. Janovskis). U relativních textů je možné přejít od minulého času do času přítomného, např. *[...] Bet abēju draugi un piekritēji aiz svārkiem rāva katru uz savu pusi un izšķīra atkal...Kam tas nāk par sliktu, ja kapitāli krājas, ja peļņa aug? [...]* (*[...] Ale oba přátelé a jejich stoupenci za sukně rvali každou na svou stranu a zase se rozváděli...Komu to přijde špatné, jestliže se kapitál navyšuje, jestliže zisk roste? [...]*) (A. Upīts). Tento čas je možné použít i ve funkci složeného času přítomného, kdy se následky tohoto předem ukončeného děje projeví v přítomnosti, např. *Jūs aizmirstat (= esat aizmirsis), ka filmas ir arī jāpardod. (Zapomínáte, že filmy se taky musí prodávat.)* (Anšl. Eglītis). Poslední případ, kdy je možné tento čas použít, je ve významu souběžnosti a to ve složených větách, kdy je tento čas souběžný s minulostí nebo budoucností, např. minulost: *Bibliotēkas vēstures gaita bija dramatiska, kā visa mūsu dzimtenes vēsture. Bija laiki, kad šķīta – viss iet bojā, viss grūst (Historie knihovny byla dramatická jako historie celé naší země. Byly časy, kdy se zdálo, že všechno jde do záhuby, všechno se bortí.)* (J. Stradiņš) a budoucnost: *Es apsēdīšos tev līdžās, jo tā es varu atbalstīt galvu uz tava pleca un pasapņot (Posadím se blíž k tobě, protože tak si mohu opřít hlavu o tvé rameno a pospat si.)* (M. Zīvertis).

2.2.1.3. Jednoduchý čas budoucí (futurum)

Jednoduchý čas budoucí se tvoří od kmene budoucího, který vzniká z kmene infinitivního připojením přípony -š- nebo -s-. Přípona -š- se přidává pouze v 1. osobě jednotného čísla,

zatímco ve všech ostatních osobách v jednotném i množném čísle připojujeme příponu -s-. Děje se tak ve všech konjugacích.

1. konjugace: *augt – augšu, augsī, augs, augsim, augsit, augs*

2. konjugace: *domāt – domāšu, domāsi, domās, domāsim, domāsīt, domās*

3. konjugace: *lasīt – lasīšu, lasīsi, lasīs, lasīsim, lasīsīt, lasīs*

Některá slovesa 1.konjugace mohou být na konci kořene zakončena písmeny t, d, s nebo z. Kvůli výslovnosti se navíc mezi kořen a kmenotvornou příponu přidává interfix -ī-:

mest – metīšu, metīsim; vest – vedīšu, vedīsim; dzist – dzisīšu, dzisīsim; lūzt – lūzīšu, lūzīsim

Jednoduchým časem budoucím je možné vyjádřit děj, který se uskuteční po okamžiku promluvy, např. *Ar vārdiem tagad es gleznošu kluso dabu (Slovy teď maluji tichou přírodu.)* (L. Tauns). Také jím se vyjadřuje časové zobecnění, např. *No meža ābeles ābolus nesagaidīsi (Od lesní jabloně se jablek nedočkáš.)* (Latviešu sakāmvardi un parunas) a relativní čas, kdy je celý text nebo jeho fragment sepsán jen tímto časem, např. *No Kalnamuižas, Vircavas un Sesavas pēc sešām dienām vedīs uz Jelgavu auzas un miežus. Brauks savi divi simti vezumu, katrā pa vairākiem maisiem. Braucēji būs visi mūsējie, gados vecāki vīri [...]* (Z Kalnamuiži, Vircavy a Sesavy za šest dní povezu do Jelgavy oves a ječmen. Pojede dvě stě povozů, na každém bude více pytlů. Všichni jezdci budou naši, pánové v letech... [...]) (A. Grīns). Dále se tento čas používá ve významu jednoduchého času přítomného, jedná-li se o domněnky a dohady, např. *Tiesa, šis te [automobilis] būs (= ir) savus piecdesmit gadus vecs, bet tam nav itin nekādas nozīmes (Pravda, tady ten automobil bude mít padesát let, ale to nemá vůbec žádný význam.)* (A. Eglītis) a ve funkci složeného času budoucího, kdy se uskutečněný děj projevil v budoucnosti, např. *Kad tu [zivi] izcepsit (= būsīt izcepuši), tā būs irdena kā putukrējums (Až tu rybu upečeš, bude jemná jako šlehačka.)* (A. Eglītis). Další použití je spojeno s rozkazy nebo výhrůžkami, např. *Es viņai rādīšu! (Já jí ukážu!)* (V. Belševica). Mimo jiné se tento čas využívá ve funkci rozkazovacího způsobu, např. *Kurš pirmais uzdos jautājumu? Atļausit (= atļaujiet) man! (Kdo první položí otázku? Dovolte mi to!)* (Z. Skujiņš). Dále je spjat také s posloupností a to zejména ve vedlejších větách, např. *Bija norunāts, ka Vilkaču mantiniece pārceļsies uz jauno vietu pirmajā ziemas ceļā (Bylo domluveno, že se dědička Vilkačů přestěhuje na nové místo v prvním zimním proudu.)* (I.Leimane). Poslední dva významy souvisí s modální funkcí – v prvním případě dochází k pozitivnímu či negativnímu hodnocení, např. *Uz darbu viņš bija kā zvērs. Un tāds dziedātājs, kāda tagad starp jaunajiem nesameklēsi (Do práce byl jako zvíře. A takový zpěvák,*

jakého dnes mezi mladými neseženeš.) (A. Grīns), ve druhém pak nepřímou dochází k vyřčení zákazu, např. *Šis, ierēdnītis, tīkos (= lai netīko!) pēc pilsētas galvas meitas! (Tento úředník se bude dívat (ať se nedívá!) – po hlavní městské dívce.)* (K. Skujenieks).

2.2.2. Složené časy v lotyštině (perfektum, plusquamperfektum, futurum II)

Složené formy času jsou analytické a pomocí nich je možné vyjádřit ukončenou činnost, která byla vykonána před jiným dějem nebo okamžikem v přítomnosti, minulosti či budoucnosti.

(1) *Šodien Bille ar vecomāti ir gājušas ilgi un gari. (Dnes šla Bille s babičkou dlouho a dlouho.)* (V. Belševica)

(2) *Dažas dienas vēlāk es kādā smagā mašīnā atstāju Talsus, un rakstnieks bija atnācis mani pavadīt. (O několik dní později jsem v jakémisi nákladním autě opustil Talsi a spisovatel mě přišel vyprovodit.)* (A. Johansons)

(3) *Jaunība būs pagājusi, bet kas padarīts? (Mládí je pryč a co se udělalo?)* (G. Priede)

Složené časy mohou také vyjadřovat fyzický či duševní stav, který je výsledkem předchozí činnosti:

(1) *Esmu izsalkusi. (Mám hlad.)* (Anšl. Eglītis)

(2) *Viņš bija ļoti nobažījies. (Velmi se strachoval.)* (G. Priede)

(3) *Pati drīz būšu palikusi bez nerviem, bet cenšos bērnam izdabāt. (Sama zakrátko ztratím nervy, ale snažím se zavděčit dětem.)* (Cālis)

Složené časy se tvoří připojením slovesa *būt* v přítomném, minulém nebo budoucím čase k příčestí minulému činnému:

esmu audzis (-usi), biju audzis (-usi), būšu audzis (-usi)

esi domājis (-usi), biji domājis (-usi), būsi domājis (-usi)

Význam času je tedy vyjádřen jak pomocí pomocného slovesa *būt*, které určuje vztah k době promluvy, tak i v kmeni příčestí, jenž označuje fakt, že se jedná o ukončenou činnost, která se již dříve stala.

U složených časů se také uplatňuje kategorie jmenného rodu:

(1) *Brālis ir bijis Londonā. (Bratr byl v Londýně.)*

(2) *Mana māsiņa pagājušā vasarā bija aizbraukusi uz Itāliju. (Moje sestřenice odjela minulé léto do Itálie.)*

V případě složeného času přítomného je možné tvar pomocného slovesa *būt*, tedy *ir* (ve 3. osobě jednotného i množného čísla), vypustit:

(1) *Par ko īsti (ir) mēģinājis stāstīt Vecais Stenders savas grāmatas 25 nodaļās? (Co se vlastnē snažil rīci Vecais Stenders ve 25 kapitolách své knihy?)* (J. Stradiņš)

Méně často se vypouští tvar 3. osoby pomocného slovesa *būt* také v jiných časech. Je to možné například ve složeném čase minulém:

(1) *Pie vārtiem Sveilis vēl atskatījās. Kā tad – arī viņa (bija) skatījusies pakaļ un nu žigli iemetās iekšā (mājā). (U brāny se Sveilis ještě otočil. Stejně jako tehdy – také ona se ohlížela a pak rychle vešla dovnitř (domu).)* (A. Upīts)

2.3. Polysémie lotyšských časů

Každá forma času má řadu významů, časy jsou tedy polysémické. V případě jednoduchého času je takovýchto významů více, u složených časů o něco méně. Ty pak dělíme podle toho, zda se jedná o význam primární nebo sekundární.

„V jazykovědě se polysémie gramatických forem vykládá dvojím způsobem a oba názory mají starou tradici. Základem prvního názoru je [...] že gramatická forma má jeden obecný význam, který je nezávislý na kontextu. Všechny ostatní významy vycházejí z tohoto základního významu jako varianty podmíněné kontextem. [...] Druhý názor uznává mnohoznačnost gramatické formy neboli polyfunkčnost“ (Kalnača 1996, 57–58).

Hovoříme-li o polysémii časových forem, nesmíme opomenout také synonymii. Obě totiž vzájemně úzce souvisejí.

2.4. Synonymie lotyšských časů

Mezi časy sloves existuje určitá synonymie. Ke zjištění, zda významy časových forem jsou či nejsou synonymní, je možné využít jednoduše substituci. Tato synonymie funguje jen v případě dvou forem a je možné ji rozdělit do třech skupin podle významu.

První skupina se týká vztahu mezi dvěma časy, kdy jeden z nich má primární význam a ten druhý jej za určitých podmínek přebírá po prvním, tj. jedná se zde o významovou shodu mezi primárním a sekundárním významem. Lze to vidět na příkladech uvedených v článku Kalnači, kde autorka ukazuje záměnu jednoduchého času budoucího jednoduchým časem přítomným (Kalnača 1997, 117):

(1) „*Rīt es braucu (= braukšu) uz laukiem.*“ (Zítřejdu na venkov.) (M. Zīverts)

- (2) „*Ja nu pēc šīs vēstules viņš jums vairs neatbild (=neatbildēs)?*” (*A co když už vám po tomto dopise neodpoví?*) (M. Zīverts)
- (3) „*Šito maišeli es nemu (=ņemšu) ceļamaizei.*” (*Tento pytlík si vezmu na jídlo na cestu.*) (Z. Skujiņš)

Díky slovům *rīt, pēc šīs vēstules* či *ceļamaizei*, které nám zpřesňují dobu uskutečnění děje, je zřejmé, že se daná skutečnost bude konat v budoucnosti, a to bez ohledu na to, že je zde namísto tvaru budoucího použit tvar přítomný. Jednoduchý čas přítomný s významem jednoduchého času budoucího totiž nejčastěji vyjadřuje brzy zamýšlenou činnost. Většinou se v textu objevuje s příslovci času, které jsou spojeny s blízkou budoucností. Shodná situace je také v češtině: „Je-li ve větě časové zařazení děje/stavu zprostředkováno lexikálně, mohou (u omezeného množství sloves, zejména sloves pohybu) přítomné formy zastupovat čas budoucí (příklad 1) i minulý (příklad 2)“ (Štícha 2013, 438):

- (1) *Vaši přece zítra letí do Káhiry.* (ČNK)
- (2) *Tak si představ, že včera jedu autem po Letný a tam si jeden z těch hezounků vykračuje s nějakou slečnou.* (ČNK)

Podobná je záměna jednoduchého času přítomného jednoduchým časem budoucím a složeného času přítomného složeným časem budoucím:

- (1) „*Kā varbūt jau zināsīt (= zināt), ... mācītājiem šinī zemē ir vislielākā teikšana*” (*Jak už možná víte, ... kněží mají v této zemi největší slovo*) (A. Eglītis)
- (2) „*Un te nu laikam ... būšu pateikusi (= esmu pateikusi) īsto iemeslu, kādēļ tev stāstu savu dzīves gājumu...*” (*No a tady snad ... povím ti pravý důvod, proč ti vyprávím svůj životní příběh...*) (E. Zālīte)
- (3) „*Jūs laikam būsit kaut ko saklausījies (= esat saklausījies) par sulaiņu atmiņām...*” (*Asi už jste něco zaslechli o vzpomínkách lokaje...*) (A. Eglītis)

Zde tvary sloves v budoucích časech vyjadřují přítomnost. Použití budoucího času v tomto případě zeslabuje pochyby a nejistotu, které označují slova *varbūt* a *laikam*.

Někdy může nahrazovat také složený čas přítomný složený čas budoucí:

- (1) „*Nu, tad zēnam noderēja, mācību viņš būs dabūjis (= ir dabūjis).*” (*No, pak se chlapci hodilo, že získal vzdělání.*) (J. Veselis)
- (2) „*Augumā arī es biju ne liela, ne maza... Tu šai ziņā būsi atsīsusies (= esi atsīsusies) tēvā, jo tagad jau esi gandrīz manā augumā.*” (*Postavou jsem také byla ani ne velká, ani ne*

malá... Ty jsi v tomto ohledu po tátovi, protože už teď máš skoro stejnou postavu jako já.)

(E. Zālīte)

V tomto případě je řeč o události, která se stala již dříve a její následky se promítají do přítomnosti. Kromě toho je možné tuto záměnu využít také v případě, chceme-li v průběhu dialogu za něco, co se již událo, poděkovat a chceme být u toho obzvlášť zdvořilí.

Do druhé skupiny patří časy, jejichž vzájemná synonymita se projevuje v rámci tzv. sekundárního významu, kdy jeden čas představuje čas základní, zatímco druhý čas relativní. Je však nutné podotknout, že ne vždy je možné nahradit časové formy sloves ve významu základním nebo relativním.

Mají-li časové formy sloves základní význam, je synonymie možná pouze u nevelkého počtu těchto forem. U těch nahrazení jednoho času časem jiným nedochází ke změně kontextu. Záměnu je možné provést například u přísloví, kdy je jednoduchý čas přítomný nahrazen časem jednoduchým budoucím a naopak. U přísloví existuje také synonymie mezi třemi časy. Je to v případě vět, jež jsou velmi obecné a mají zcela nekonkrétní obsah. Tehdy je možné zaměnit jednoduchý čas minulý jednoduchým časem přítomným i jednoduchým časem budoucím, složený čas přítomný nahradit jednoduchým časem přítomným a jednoduchým časem budoucím.

V případě času relativního je možnost synonymie jen v případě přítomného času, který je nahrazen jednoduchým časem minulým, či v případě složeného času přítomného či složeného času minulého, u nichž je možné použít jednoduchý čas minulý.

Do třetí skupiny spadá synonymie primárních významů, které se však nemohou zcela shodovat. Významová shoda může nastat jen v případě určitého kontextu a časy mohou být zaměněny pouze následovně:

jednoduchý čas přítomný – složený čas přítomný (prézens – perfektum),

jednoduchý čas minulý – složený čas přítomný (préteritum – perfektum),

jednoduchý čas minulý – složený čas minulý (préteritum – plusquamperfektum),

jednoduchý čas budoucí – složený čas budoucí (futurum – futurum II).

Platí to však jen ve složených větách, tj. je-li činnost v první větě ukončena dříve než činnost ve druhé. Dříve ukončená činnost může být ve formě jednoduchého času (*Jūs aizmirstat (= esat aizmirsis), kur atrodaties. (Zapomínáte na to, kde jste.)* (M. Zīverts)) nebo složeného času (... *mani, kad esmu samaksājis (= samaksāju) par drauga glābšanu, atlaiž mājās. (... mě, když jsem zaplatil za záchranu přítele, pustí domů.)* (K. Zariņš)). I zde však existují výjimky, kdy tato záměna neplatí, a to především tehdy, kdy složená forma všech tří časů vyjadřuje dlouhotrvající

proces (*Nevar saprast, cik ilgi esmu nogulējis. Je nepochopitelné, jak dlouho jsem spal.* (Liesma)), nebo opakovanou a neurčitou činnost (*Vienmēr ar darbiem esam nokavējušās. Neustāle se s prací opožďujeme.* (I. Leimane)).

Kalnača dále uvádí: „Synonymie časových forem je spojena s určitým jazykovým stylem. Jazykový styl přitom s charakteristickými výrazovými prostředky stylu vymezuje také to, v jakém významu ve větě je použita časová forma. Synonyma jazykových forem se pojí se všemi funkčními styly lotyšského jazyka“ (Kalnača 1997, 123–124):

- *prostě sdělovací,*
- *odborný,*
- *administrativní,*
- *publicistický,*
- *umělecký.*

Pro odborný, publicistický a umělecký styl jsou typické relativní formy časy – u odborného zejména přítomný, publicistického minulý a uměleckého všechny, ale převažuje zde jednoduchý čas minulý a jednoduchý čas přítomný. Naopak v administrativním stylu se nejčastěji setkáme s jednoduchým časem přítomným, ovšem ve významu základního času.

Jak tedy bylo na mnohých příkladech ukázáno, synonymie mezi časy je v mnohých případech možná. To však neplatí v případě použití jednoduchých časů ve významu složených časů, jestliže složené formy vyjadřují ukončený stav v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti; vyjadřují trvajících činnost nebo stav v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti; vyjadřují obecný výrok nebo jsou použity jako relativní časy.

Synonymie se ovšem u lotyšských sloves nevyskytuje jen u kategorie času, ale také u způsobu, a to za předpokladu, že je v určitých časech – indikativ v jednoduchém čase přítomném x kondicionál v jednoduchém čase přítomném, indikativ v jednoduchém čase budoucím x kondicionál v jednoduchém čase přítomném, indikativ ve složeném čase přítomném x kondicionál ve složeném čase přítomném, indikativ v jednoduchém čase přítomném x relativ v jednoduchém čase přítomném, indikativ v složeném čase přítomném x relativ ve složeném čase přítomném, indikativ v jednoduchém čase budoucím x imperativ.

3. Slovesný vid (aspekt)

Vid je spojen s existencí českého slovesa ve dvou až třech tvarech se stejným lexikálním významem. Vzájemně se liší pouze vztahem k dokončenosti děje.

K první skupině patří slovesa dokonavá (perfektivní). Jsou to taková slovesa, u nichž byl děj již dokončen nebo k jeho zakončení dojde (*napsal jsem dopis, napíšu dopis*). Trvání jejich děje je omezené – mají počátek, průběh i konec. Důležité je to, zda je děj kompletní a celistvý – daná činnost byla ukončena ne proto, že uběhl určitý časový úsek, ale protože pokračování v ní by již nic nepřineslo (*přečíst knihu, napsat dopis, uvařit oběd, postavit dům, přijít domů*). Dokonavá slovesa mají také dvě speciální třídy – tzv. slovesa okamžitá (momentální) a kapacitiva. Slovesa okamžitá jsou taková, jejichž počátek a konec splývají. Jsou to například slovesa s kmenotvorným sufixem -nou- (*bodnout, kopnout, vykřiknout*). Kapacitiva jsou taková dokonavá slovesa, s jejichž pomocí je možné vyjádřit schopnost udělat určitou část děje označeným slovesem (*uzvednout – To neuzvedneš, unést – Uneseš to?, vykourit – Vykouří 40 cigaret denně*).

Slovesa nedokonavá (imperfektivní) nám o ukončenosti děje nic bližšího nesdělují (*psal jsem dopis – byl však dopis dopsán?*), zároveň ale nemají ani fázi počáteční. Vztah k ukončenosti děje je volný, ten se díky tomu může rozčlenit. Platnost je mnohem obecnější, než je tomu u dokonavých sloves (*čte, sedí, sedává*). Nedokonavá slovesa mohou vytvářet vidové dvojice se slovesy okamžitými, na rozdíl od nich však nejsou spjaty s nepřetržitým dějem, ale je pro ně typické rychlé opakování činnosti, které se děje ve velmi krátkých časových úsecích (*bodat, kopat do něčeho, vykřikovat, odskakovat*). Označují se jako frekventativa.

Kategorie vidu v lotyštině často není považována za gramatickou kategorii. Paulaskienė, která zkoumala vid u litevských sloves, se domnívá, že „zahrnout slovesný vid mezi gramatické kategorie je možné při použití rozšířeného pojmu gramatické kategorie – gramatická kategorie je gramatická forma a gramatický významový celek“ (Paulaskienė 1979, 20). Vid je tedy gramatickou kategorií díky předponám, kterých je v lotyštině 11 a s jejichž pomocí je možné upřesnit obsah slovesa, u dokonavých a nedokonavých sloves. Kvůli úzké souvislosti způsobu s lexikalizací je však vhodnější považovat způsob spíše za lexikálně gramatickou kategorii.

3.1. Vidové opozice

Pomocí předpon, které se připojují k nedokonavým slovesům, se tvoří dokonavá slovesa. Tato dokonavá a nedokonavá slovesa označujeme jako tzv. vidové dvojice. Předpon, díky nimž vzniká z nedokonavého dokonavé sloveso, je mnoho. U některých takových sloves pak může dojít k významové změně původního slovesa. Jsou to např. předložky do- (*letět – doletět*), na- (*naletět*), nad- (*hodnotit – nadhodnotit*), o- (*řezat – ořezat*), ob- (*obletět*), od- (*odletět*), po- (*jíst – pojíst*), pod- (*podletět*), pro- (*proletět*), pře- (*přelétet*), před- (*jet – předjet*), při- (*přiletět*), roz- (*bít – rozbit*), s- (*sletět*), u- (*uletět*), v- (*vletět*), vy- (*vyletět*), vz- (*budit – vzbudit*), z- (*mizet – zmizet*), za- (*zaletět*). Jsou však také takové předpony, po jejichž přidání k nedokonavému slovesu se původní význam buď vůbec nemění, či jen málo, např. u- (*dělat – udělat, hradit – uhradit, plést – uplést, tvořit – utvořit, vařit – uvařit*), za- (*brzdit – zabrzdit, hubit – zahubit, chránit – zachránit, platit – zaplatit*), pře- (*číst – přečíst*).

Je nutné podotknout, že ne u všech sloves lze najít obě vidové dvojice. K takovým slovesům s jedním videm patří například slovesa modální i část stavových, která jsou nedokonavá a u nichž je dokonavá forma nepřipustná. Ta označujeme jako imperfektiva tantum (*muset, chtít, vědět, smět, umět, žít, stát, viset, vypadat atd.*). Sloves, které mají pouze dokonavou formu vidu, je jen velmi málo. Označují se jako perfektiva tantum (*nadchnout, naplakat se, zalyžovat si, prospat (celý den), vynadívat se*).

Zejména slovesa, jež mají původ v cizích jazycích (*absolvovat, absorbovat, dezinfikovat, konstruovat, organizovat, promovat atd.*), mohou být v závislosti na kontextu buď dokonavá, nebo nedokonavá. Proto se také nazývají obouvidová (*Tento kurz absolvuje se stálými potížemi.; Příští kurz absolvuje snáz.; Promoval každý rok své studenty.; Dcera promovala loni.*). Avšak také slovesa původně česká mohou vyjadřovat oba vidy (*věnovat, obětovat, jmenovat*).

Předpony jsou pro opozici lotyšských dokonavých a nedokonavých sloves typické – má-li sloveso předponu, jedná se o sloveso dokonavé, naopak, je-li sloveso bez předpony, hovoříme o slovesu nedokonavém. Jinou vidovou opozicí jsou semelfaktiva a iterativa. U těch se za pomoci sufixů *-ī-, -ā-, -ē-, -o-, -inā-, -aļā-, -avā-, -alē-, -elē-, -ulo-* stávají ze sloves primárních slovesa sekundární (*braukt – braukāt, braukalēt*). K semelfaktivním patří slovesa primární, bez sufixů, což jsou slovesa 1.konjugace. Iterativa jsou naopak slovesa sekundární, mají sufixy a jsou to slovesa 2. a 3. konjugace. Rozdílnost mezi semelfaktivy a iterativy však spočívá nejen v příponách, ale důležité jsou také další morfologické znaky, které je navíc možné kombinovat:

- (1) vokálová změna kořene (vilkt : valkā)
- (2) změna intonace (bràukt : braūkāt)
- (3) interfīx (liet : lie-(d)-ē-t)

4. Slovesný vid a čas

Ať už je vid zkoumán z historického, nebo funkčního hlediska, vždy je možné mezi ním a časem vypořádat určitý vztah. Iosif Moisejevič Tronskij, který zkoumal vid a čas u latinských sloves, tvrdí, že „historicky je vid starší než kategorie času. Rozdílnost slovesných kmenů zpočátku sloužila ne k označení času, ale vidu (kmen přítomný odkazoval na dlouhodobou činnost nebo stav, kmen perfekta označoval ukončenou činnost). Složitější časové systémy v indoevropských jazycích se vyvíjely v mnohem pozdější době“ (Тронский 1960, 23).

Zatímco nedokonavé sloveso má tvary minulého (*pracovala*), přítomného (*pracuje*) i budoucího času (*bude pracovat*), v případě dokonavého slovesa tomu tak není. Dokonavost se totiž projevuje pouze v minulosti (*vypracovala*) a rovněž v budoucnosti (*vypracuje*), v přítomnosti není uplatňována. Existuje nicméně výjimka, kdy dokonavé slovo přítomnost přece jen vyjadřuje, např. *Při každé návštěvě lékaře je pacientovi změřen krevní tlak*. Ačkoliv tvar *změřen* představuje dokonavý vid slovesa, celý přísudek *je změřen* a slovní spojení *při každé návštěvě* odpovídají stejné době a v takovém případě se tedy nejedná o formu budoucí, ale o přítomnou.

4.1. Vztah mezi videm a časem u lotyšských sloves

Podívejme se společně na dva příklady vztahů u lotyšských sloves – mezi videm a jednoduchým časem přítomným a videm a složenými časy – nejprve u času prostého, pak u průběhového.

Dokonavé sloveso je možné využít pro vyjádření obecné přítomnosti. Je nutné si ale uvědomit, že v takovém případě zaniká spojení mezi časem průběhu události a okamžikem promluvy:

- (1) *Tieši tā taču romānos un filmās jauni cilvēki iepazīstas un sākas liktenīgā mīlestība, tik liela un skaista, ka raudāt gribas. (Přesně tak se přece v románech a filmech mladí lidé seznámí a začne jejich osudová láska, tak velká a krásná, až se chce z toho plakat.)* (A. Jakubāns)

Meliz upozorňuje na to, že „část jazykovědců se domnívá, že ztrácí-li se spojení mezi časem průběhu události a okamžikem promluvy, neutralizuje se opozice: ukončenost činnosti –

neukončenost“ (Мелиз 1985, 227-229). Proto slovesa s takovým významem vyjadřují vid jen slabě:

1. *Tu varbūt saredzi lielu jēgu tam, ka mēs pašlaik te vizināties? (Ty asi přikládáš velký význam tomu, že se tady teď vozíme.)* (A. Jakubāns)
2. *Prieku par zieda tapšanu, tā krāsu un smaržas niansēm viņš ieaudzina arī bērnos. (Radost z pěstování kvěů, jeho barvy a vůně vstípil také dětem.)* (A. Sakse)

Takový význam je typický rovněž pro slovesa, jako jsou *atspoguļot* (*odrazit se, odrážet se*), *ietvert* (*zahrnout, zahrnovat*), *saglabāt* (*uchovat, uchovávat*) atd., a přestože mají předpony, nepatří ke slovesům dokonavým. Je to z toho důvodu, že vyjadřují obecná fakta.

Jānis Endzelīns se v souvislosti s touto problematikou domnívá, že „k vyjádření významu aktuální přítomnosti je (tj. dokonavá slovesa) vyměnit za konstrukci: odpovídající imperfektivní tvar slovesa neboli nedokonavé sloveso a příslovce, např. *aizvērt – vērt ciet* (zavřít – zavírat)“ (Endzelīns 1971, 624).

Průběhový čas označuje takové události, jež se uskutečnily v bližší či vzdálenější minulosti. Nejčastěji se s tímto časem setkáme v literárních dílech, čímž se docílí toho, že se ve čtenáři probouzí pocit přítomnosti. Otto Jespersen soudí, že: „lidé mají často ve zvyku převyprávět jeden druhému minulé události tak, jako by se uskutečnily v přítomnosti“ (Есперсен 1958, 301). V takovém významu pak pomocí předpon bude docíleno zdůraznění ukončenosti děje nebo výsledku:

- (1) *Miks pagriež atslēgu, atslēgas ķēdīte nošūpojas, un motors noslāpst. (Miks pootočí klíčem, řetízek od klíčů se zhoupne a motor zhasne.)* (A. Jakubāns)

Je nutné zmínit rovněž fakt, že předpony mají vliv na lexikální význam (např. *nošūpojas* – vyjadřuje činnost, která trvá krátce a je intenzivní, *aizsmēķē* – je to moment, kdy činnost začala). Stejného významu u sloves bez předpony však nedosáhneme.

Spojení mezi časem a videm je možné vypořádat také v případě složených časů. Pro imperfektivní slovesa složených časů je důležitý zejména samotný proces, zatímco výsledek není tak podstatný:

- (1) *Tomēr ar pilnu pārlicību varu apzvērēt, ka nekur neesmu atkāpusies no K. V. Dzelžainā principa, proti, ja arī esmu melojusi, tad ar mēru. (Přesto mohu s plným přesvědčením odpřisáhnout, že jsem nikam neustoupila od principu K. V. Dzelžainainaise, a totiž, pokud jsem zalhal, tak s mírou.)* (R. Ezera)
- (2) *Vairs neatminējos, vai un ar kādu jutoņu šos pantus biju dziedājusi Elizās bērēs, taču*

tagad šie vārdi iecirtās manī kā izsmiekls. (Už jsem si nepamatoval, zda a s jakým pocitem jsem tyto sloky zpíval na Elizině pohřbu, avšak teď se do mě tato slova zatínají jako výsměch.) (R. Ezera)

Zároveň se pomocí těchto sloves dá zdůraznit trvání uskutečněné činnosti v minulosti a intenzitu:

(1) *Mežs bija dziedinājis un līdzinājis visu, ko vien mācējis un jaudājis, nešķirojot tuvāku un tālāku pagātņi. (Les léčil a narovnával vše, co jen uměl a mohl, bez ohledu na blízkou a dalekou minulost.)* (R.Ezera)

(2) *Vai tiešām es biju kārojusi šurp nākt un mērojusi tālab tādu gaisa gabalu? (Opravdu jsem toužil sem přijít a ušel jsem proto takový kus světa?)* (R. Ezera)

Navíc je možné použít tato slovesa tehdy, jedná-li se o několikanásobnou činnost, která se opakuje, ale opakování v lexikálním významu slova není zahrnuto:

(1) *Viss sākās un apmēram pusotras stundas turpinājās tā, kā ir sācies un turpinājies jau daudzas jūlija novakares. (Všechno začalo a zhruba hodinu a půl pokračovalo tak, jak to začalo a pokračovalo za mnohých červencových večerů.)* (R. Ezera)

(2) *Tiesa, bieži esmu tīkoyusi izdibināt to, ko no manis slēpa neziņā ... (Pravda, často se mi podařilo odhalit, co přede mnou nevědomky skrýval ...)* (R. Ezera)

Lokmane poznamenává, že „perfektivní slovesa ve složených časech odkazují na ukončenost a rezultativnost. Jednorázová činnost nás může dovést k výsledku“ (Lokmane 1988, 116.):

(1) *... izskatījās laimīga, ka mežā mūs atradusi ... (... vypadala šťastně, že nás v lese našli ...)* (R. Ezera)

Pro perfektivní slovesa je typické rovněž vyjádření dlouhotrvajícího výsledku děje:

(1) *Nu, tad esmu izstaigājusi trīssimt septiņdesmit piecus kvadrātkilometrus. (No, pak jsem prošla tři sta sedmdesát pět metrů čtverečních.)* (R. Ezera)

(2) *Toties šos trīssimt septiņdesmit piecus kvadrātkilometrus esmu izvandījusi kā savu kabatu. (Zato těch tři sta sedmdesát pět kilometrů čtverečních jsem prohledala jako svou kapsu.)* (R. Ezera)

U těchto sloves dochází za použití složených forem času k přenesení od procesu ke stavu, což se odráží na výsledku tohoto procesu. Takový význam je pak v závislosti na sémantice slovesa více či méně různorodý – to se projevuje zejména u slov se samostatným a trvalým výsledkem (např. *nobālēt, atdzist* atd.)

Na některá slovesa, jež oznamují činnost za pomoci složených časů, nahlížíme jako na příznak:

(1) ... *es ieraudzīju, ka labā acs viņai aiztūkusi šaurākā nekā kreisā ...* (... uviděl jsem, že pravé oko jí naběhlo více než levé.) (R. Ezera)

Na dalším příkladu je zřejmá proměna děje od procesu k příznaku:

(1) *Kāds stumbru bija sazāģējis divus metrus garos posmos un pēc tam pametis, jo koksne bija satrupējusi un poraina kā sūklis.* (Kdosi kmen nařezal na dva metry dlouhé části a potom je tam nechal, protože dřevo shnilo a bylo pórovité jako houba.) (R. Ezera)

V tomto případě je participium *satrupējusi* rovnocenný větný člena přídavnému jménu *poraina*. A stejně tak se může jednat o dva rovnocenné nominální přísudky, kde sloveso *būt* slouží v podobě spony.

Ukončený, výsledný význam daného děje je možné vyjádřit také za pomoci trpného rodu:

(1) ... *mašīnas vējistikls ir izvagots ar daudzām ūdens straumītēm.* (... přední sklo auta je zbrzděno mnohými pramínky vody.) (A. Jakubāns)

Některá slovesa, u nichž neznáme kontext a označujeme je jako imperfektivní, se mohou proměnit na perfektivní v případě, že je použijeme ve formě složeného času:

(1) *Nekad pēc tam manī nav modusies vēlēšanās ieiet šajā daudzstāvu mājā, kura ... neatstāja nekādas izjūtas, kā vārtu telpa, kas devusi patvērumu pret lietusgāzi.* (Nikdy potom se ve mně neprobudilo přání vejít do tohoto vícepatrového domu, který ... nezanechal žádné pocity, jako předsíň, která nabízí útočiště před lijákem.) (R. Ezera)

(2) *Vai esmu no tā kaut ko mācījies?* (Zdalipak jsem se z toho něco naučil?) (R. Ezera)

Čas a vid se tedy mohou vzájemně ovlivňovat v těchto dvou případech:

1. vliv vidu na čas – některé časy nelze v závislosti na vidu použít (např. mají-li slovesa dokonavý vid, není možné, aby vyjadřovala přítomnost), za jistých okolností omezuje čas (dokonavá slovesa, která jsou v podobě složeného času, vyjadřují výsledek)
2. vliv času na vid – u sloves, jež mají v přítomnosti obecný význam, není snadné určit vyjádřený vid, u sloves ve formě složeného času získávají imperfektivní a obouvidová slovesa význam ukončenosti.

5. Empirická část

Praktická část této bakalářské práce bude zaměřená na práci s daty z Českého národního korpusu (ČNK), který je po registraci přístupný na internetové stránce www.korpus.cz. Také Lotyšši mají svůj korpus LVK 2013, dostupný na www.korpuss.lv, ten však do mého výzkumu nebyl zahrnut, neboť neobsahuje paralelní korpusy a nalezené texty, obsahující složené časy, by tak neměly pro výzkum žádný význam, protože by nebylo možné je porovnávat.

V ČNK nás bude zajímat paralelní česko-lotyšský korpus, díky němuž je možné porovnávat originály textů s jejich překlady. Při výzkumu budu vycházet z jeho části *Core*, jež obsahuje beletristické texty, ačkoli součástí daného korpusu jsou rovněž texty právníckého charakteru *Acquis*, zápisy jednání Evropského parlamentu *Europarl* a titulky *Subtitles*. *Core* byl vybrán z toho důvodu, že obsahuje dostatečné množství textů, jejichž originálním jazykem je čeština nebo lotyšština, a je tak možné nalézt velký počet výsledků jednotlivých časů k porovnávání, zatímco u ostatních nebyly výskyty buď žádné nebo jen v minimálním rozsahu.

Na tvorbě paralelního korpusu InterCorp se podílí mnoho osob, jak z řad pedagogů a studentů Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, tak i mnohých jiných spolupracovníků z Ústavu Českého národního korpusu. Ti se společnými silami snaží vytvořit rozsáhlý paralelní korpus, jenž zahrnuje mnoho jazykových kombinací. Tento korpus se pravidelně aktualizuje, a to vždy jednou do roka a dále se rozšiřuje o další texty a výjimečně také o další jazyky.

Výzkum bude zaměřen na analýzu překladů složených časů z lotyštiny do češtiny a naopak možnosti překladu z češtiny do lotyštiny. Výstup by měl objasnit, zda se na základě zpracovaných dat dá určit, jak se složené časy překládají – zda jedním konkrétním časem, vícero časů či jiným způsobem, a případně jakým. Na základě poznatků z teoretické části této bakalářské práce je možné učinit předpoklad, že při překladech budou složené časy překládány vícero časy.

Pro přehlednost byly data rozdělena podle toho, zda je jedná o překlad do/z lotyštiny a také podle jednotlivých složených časů – od budoucího, který má nejméně výskytů, přes přítomný, jenž má výskytů více, po minulý s největším počtem výsledků.

5.1. Výskyt složeného času budoucího – obecně

Pro zjištění, kolik výskytů složeného času budoucího se nachází v paralelním česko-lotyšském korpusu ČNK, je po přihlášení na webových stránkách ČNK nutné přejít do vyhledávače KonText. Tam si nastavíme InterCorp v9 – Latvian a InterCorp v9 – Czech, což je v současnosti nejaktuálnější verze korpusu InterCorp. Dále si musíme zadat dotaz v dotazovacím jazyku *CQL* ve tvaru:

*[word="būšu|būsi|būs|būsim|būsit|būsiet|nebūšu|nebūsi|nebūs|nebūsim|nebūsit|nebūsiet"]**[word="*.is|.usi|.uši|.ušas|.ies|.usies|.ušies|.ušās"]*. První část představuje sloveso v budoucím čase ve všech osobách a to i v záporu, zatímco ta druhá reprezentuje koncovky přičestí minulého činného v mužském a ženském rodě, v singuláru i plurálu a to i u zvrtných sloves. Po zadání dotazu následuje výběr konkrétní skupiny textů (*div.group*) – v našem případě již zmiňovaný *Core*, a nastavení zdrojového jazyka (*div.srclang*) – *cs*, *lv*, abychom zamezili tomu, že nám budou do výsledků zahrnuty texty, jejichž originální jazyk je jiný než čeština a lotyšština.

Po omezení korpusu zjistíme následující – výsledkem vyhledávání je pouhých 218 výskytů, což je ze všech vyhledávaných časů nejmenší počet. To může vypovídat o tom, že složený čas budoucí je v lotyštině celkově méně používán, než je tomu v případě jiných složených časů, neboť ty se v korpusu nacházejí v mnohonásobně vyšším počtu. Zároveň je však nutné dodat, že toto číslo není konečné, protože korpus po zadání daného dotazu mnohá data vyhodnotí chybně. Tento problém nastává kvůli koncovkám mužského rodu u přičestí minulého činného *-is* a *-ies*. Koncovka *-is* může být koncovkou také jiných slovních druhů, např. podstatného jména², a podobná situace je rovněž u koncovky *-ies*. Koncovkou *-ties* je totiž zakončen infinitiv zvrtných sloves.

Všechny tyto nežádoucí jevy je nutné po uložení dat z korpusu do počítače např. ve formátu *.xlsx* jako tabulku v Excelu ručně eliminovat, čímž se konečně dostáváme ke konečnému číslu – 181. S takto rozříděnými daty je pak možné dále pracovat.

5.1.1. Výskyt složeného času budoucího v překladech z lotyštiny do češtiny

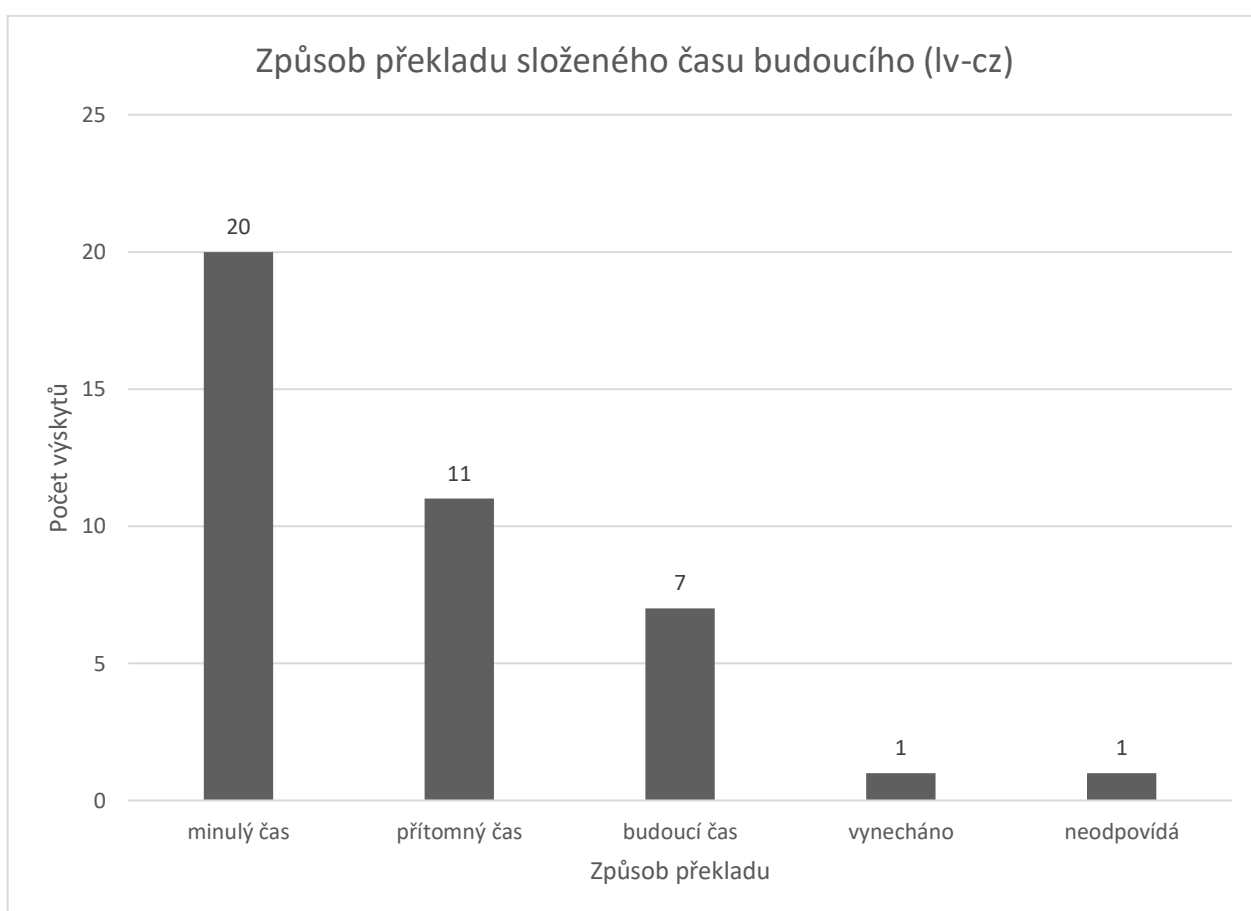
Složený čas budoucí není v překladech z lotyštiny do češtiny příliš hojně zastoupen – ČNK nám vyhledal pouhých 40 výsledků.

² 2. deklinace singuláru a 6. deklinace plurálu podstatných jmen mají koncovku *-is*

Nejčastěji se složený čas budoucí překládá do českého jazyka minulým časem (20 výskytů). O něco méně má překlad přítomným časem a nejméně ze všech časů pak čas budoucí (viz graf 1 níže). Při překladu jedné z vět do lotyštiny, byla část věty, obsahující složený čas budoucí, vynechána (*příklad 1*). V dalším případě věta v lotyštině vůbec neodpovídá svému protějšku v českém jazyce (*příklad 2*) (viz graf 1 níže).

(1) *Likās, mazz, melns katliņš vārās pie auss un neapklusīs, kamēr nebūs izvārijies sauss.*
(Rozčileně huhlal do telefonu, až měla dojem, že jí u ucha bublá kotlík s vodou.) (ČNK)³

(2) *Un atnāc tad, kad būšu iepūtis dvēseli mālam.* (Ale teď tě doprovodím k brance.)

Graf 1. Způsob překladu složeného času budoucího (lv-cz) 1

5.1.2. Výskyt složeného času budoucího v překladech z češtiny do lotyštiny

Podle grafu 2 (viz níže) se objevuje až 65 případů, kdy je minulý čas v češtině překládán do lotyštiny jako složený čas budoucí. O něco méně (57) je to u přítomného času. Výraznější rozdíl lze vyzorovat až u budoucího času (14).

³ Další příklady jsou též z ČNK

Mnohem zajímavější je však pohled na dvě podmiňovací věty (příklady 1, 2) a také větu, v nichž jedno z podstatných jmen (příklad 3), jsou přeloženy námi hledaným složeným časem.

- (1) *Jen aby to nebyl nějaký pokus o sebevraždu! (Ja vien tas nebūs bijis pašnāvības mēģinājums.)*
- (2) *"Buben a činely," přemýšlel básník Nerad, "buben a činely . . . to by snad mohla být pětka, ne? Helejte," řekl a napsal číslici 5. (- Bungas un vāļites, - skandēja dzejnieks Nerads, - bungas un vāļites ... Droši vien tas būs bijis piecnieks. Redziet, - viņš teica un uzrakstīja ciparu 5.)*
- (3) *Měla ji za urážku svého malého Boha, který se chystal naroditi na svět pro všechny stařeny světa, spekulující na věčné blaho po skončení ctnostného a neshovívavého pozemského putování. (To viņa uzskatīja par apvainojumu savam mazajam dievam, kas nupat taisās nākt pasaulē par prieku visām pasaules vecenēm, kuras paļaujas uz gaidāmo mūžīgo svētlaimi pēc tam, kad būs beigušas savas tiklās un nežēlīgās zemes gaitas.)*

Ve dvou případech použil překladatel amplifikaci. A tak zatímco se v lotyšských větách (příklad 1) objevuje *būs aprimusi* (*aprimt* = ztišit se, zmírnit se) a (příklad 2) *būs kļuvis* (*kļūt* = stát se), v češtině se nic takového nenachází.

- (1) *Jeho okolí čekalo, kdy po zmatcích příjezdu a prvním vladařském extempore začne práce. (Visi gaidīja, kad beidzot būs aprimusi iekārtošanās kņada un pēc pirmajiem improvizētajiem valdnieka soļiem viņš sāks darbu.)*
- (2) *Kdyby mělo dojít k té (pro Maxe nezasloužené) milosti nebes, že by se stal pánem Mexika nebo čehokoli jiného a bylo nutné označit předem následníka trůnu, nic tomu nebrání, aby volba padla na Maxova staršího bratra Ludvíka Viktora, do té doby snad už také dědice Brazílie, který by mohl sen o americkém superstátu dovršit personální unií. Ja debesis būs žēlīgas (ko gan Maksis nav pelnījis) un Maksis kļūs par Meksikas vai citas kādas valsts valdnieku, viņam būs nepieciešams iecelt troņmantnieku, un nekas nevar kavēt Maksim izvēlēties savu jaunāko brāli Ludvigu Viktoru, kurš līdz tam laikam jau varbūt būs kļuvis par Brazīlijas troņmantnieku, un tad varētu sapni par amerikāņu supervalsti īstenot personālā ūnijā.)*

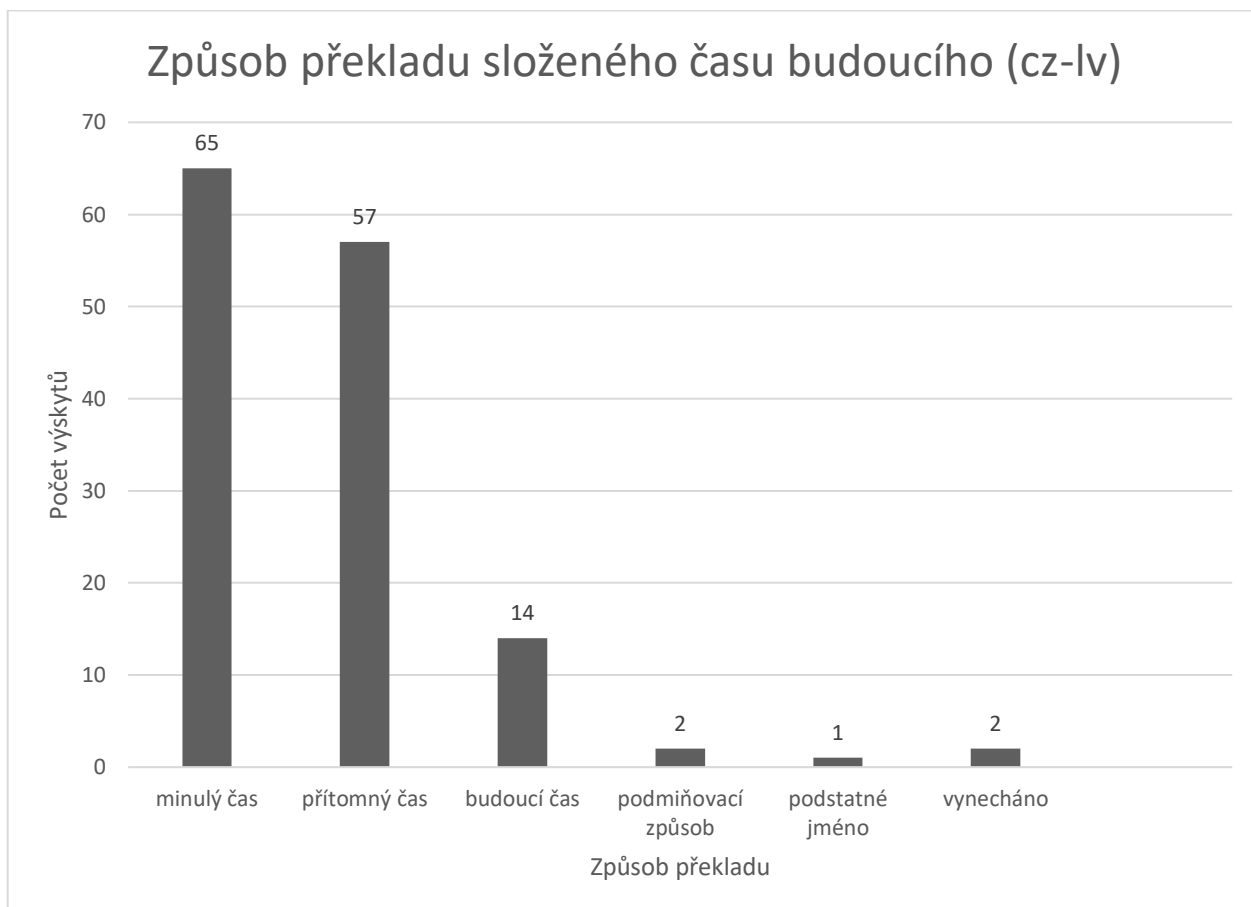
Nakonec si rozebereme sloveso *redzēt*=vidět. To v korpusu nalezneme v těchto tvarech: *būs redzējis* (1 výskyt), *nebūsi redzējusi* (1 výskyt) a *nebūsi redzējis* (1 výskyt):

- (1) Sloveso *znāt* v přítomném čase – *Každý snad zná onen ledový chlad v oku, jímž se vítá mocný muž s člověkem, po jehož společnosti zvlášť netouží. (Ikviens būs redzējis, kādām*

ledaini saltām acīm vīrs, kam pieder vara, sasveicinās ar cilvēku, pēc kura sabiedrības ne visai ilgojas.)

(2) Sloveso *nezažít* v minulém čase – *Celou dobu ... Zejtra ti udělám snídani, jakou jsi v životě nezažila. (Kopš pirmās dienas ... Rīt no rīta uztaisīšu tādas brokastis, kādas tu vēl nekad nebūsi redzējusi!)*

(3) Sloveso *nevidět* v minulém čase – *"Předvedu ti v Praze diskotéku, jakous v životě neviděl. ("Es tevi aizvedīšu uz tādu Prāgas diskotēku, kādu tu nemūžam nebūsi redzējis.)*

Graf 2. Způsob překladu složeného času budoucího (cz-lv) 2

5.2. Výskyt složeného času přítomného – obecně

Zjišťujeme-li počet výskytů složeného času přítomného, postupujeme stejně, jako tomu bylo v případě složeného času budoucího. Jedinou změnou při vyhledávání je zadávaný dotaz, jehož první část se musí upravit následovně:

[word="esmu|esi|ir|esam|esat|neesmu|neesi|nav|neesam|neesat"] [word="*.is|. *usi|. *uši|. *ušas|. *ies|. *usies|. *ušies|. *ušās"], tj. tvary slovesa v budoucím čase jsou nahrazeny časem přítomným. Druhá část dotazu zůstává stejná.

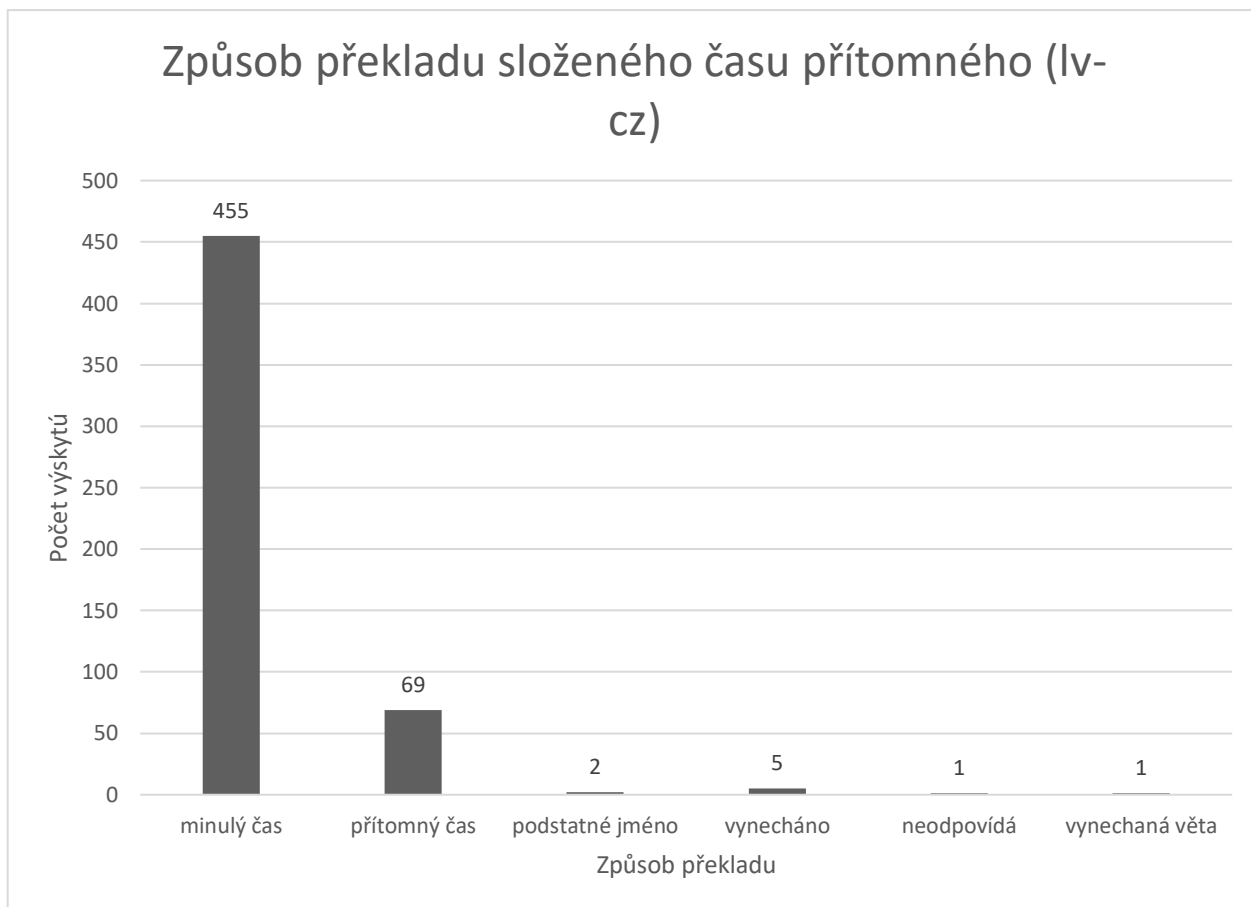
V tomto případě nalezneme ČNK 4094 výskytů složeného času přítomného. Také ty je však nutné protřídit a vyřadit takové dvojice slov, které netvoří daný slovesný čas. Konečný počet výskytů je více než 3500, kdy větší část tvoří překlady z češtiny do lotyštiny (celkem 2975 výskytů), zatímco překladů z lotyštiny do češtiny je 4× méně (533).

5.2.1. Výskyt složeného času přítomného v překladech z lotyštiny do češtiny

Složený čas přítomný je v téměř ve většině případů (455) překládán jako minulý čas. Existuje několik příkladů zkoumaného času (69), jenž jsou převáděny do češtiny jako čas přítomný. Zajímavá je skutečnost, že ani v jednom případě nedochází k překladu do budoucího času. Naopak se vyskytuje překlad pomocí podstatného jména (příklady 1, 2):

- (1) *Viņi zināja, kur Aleksandrs ir paslēpies. (Věděli evidentně o Aleksandrsově úkrytu.)*
- (2) *Apsūdzības rakstā "Dreifelds Jānis Kristapovičs tiek apsūdzēts par to, ka viņam ir piederējusi četru dzīvokļu māja ar gada apgrozījumu 1200 latu, lauku saimniecība ar 7 hektāriem zemes, tirgotava ar 12 000 latu lielu gada apgrozījumu, ticis ekspluatēts viens strādnieks". (V obžalovacím spisu "je Dreifelds Jānis Kristapovičs obviněn z vlastnictví čtyřbytového domu s ročním obrátem 1200 latů, venkovského hospodářství se sedmi hektary půdy, obchodu s ročním obrátem 12 000 latů a z vykořisťování jednoho dělníka".)*

V pěti případech došlo k vynechání složeného času při překladu do češtiny, v jednom případě naopak došlo k vynechání věty, jež v originálu složený čas obsahovala. Jeden výskyt neodpovídá (viz graf 3 níže).

Graf 3. Způsob překladu složeného času přítomného (lv-cz) 3

5.2.2. Výskyt složeného času přítomného v překladech z češtiny do lotyštiny

Jako složený čas přítomný nejčastěji překladatelé z češtiny do lotyštiny překládají minulý čas (2332). Mnohem méně je to u přítomného času (528), což ale není zanedbatelné množství. Zcela výjimečně (3) se však tímto složeným časem překládá čas budoucí (*příklady 1, 2, 3*).

- (1) *Zaplat' pánbůh, že už zase budeme o rok dál!* (*Paldies dievam, arī mēs esam paviszījušies pa veselu gadu uz priekšu!*)
- (2) *Bude proto třeba, abych definitivně stanovil termín pro ukončení francouzské okupace.* (*Tāpēc ir pienācis bridis, kad man jānosaka noteikts termiņš franču okupācijas izbeigšanai Meksikā.*)
- (3) *Dopřál jsem svému soku výhody, aby se domluvil s Hajnem dřív, než budu moci sám podat vysvětlení.* (*Biju pretiniekam devis iespēju aprunāties ar Hainu, iekams pats esmu sniedzis vajadzīgos paskaidrojumus.*)

Daným časem můžeme přeložit také podmiňovací způsob, přechodník nebo infinitiv. Stejně tak je tomu u podstatných a přídavných jmen, zájmen (*příklady 1 a 2*), příslovcí (*příklad*

3) či částic (příklad 4). V dalším případě byl jiná část věty přeložená složeným časem přítomným (příklad 5):

- (1) Zbavit hřích jeho platnosti, odčinit jej, vygumovat ho z času, učinit tedy něco ničím, to je výkon tajemný a nadpřirozený. (Viņam nav ļauts to padarīt par nebijušu, aizmest prom, izdzēst ārā no laika vai izlikties, ka nekas nav noticis, jo tas ir tikai slēptajam pārļaiķam dots.)
- (2) "Katy," pravil jsem krátce a přísně," mohla byste nám o tom vyprávěti?" (- Katij, - es ierunājos strupi un stingri, - vai jūs varētu mums izstāstīt, kas ir noticis?)
- (3) Podle Antonína Boučka vydali společně první sešit s názvem Bitva na hoře Goethe a Garvan a pokoušeli se to rozprodat po hospodách, leč marně. (Viņa biogrāfs Antonīns Boučeka apgalvo, ka Hašeks kopā ar Klimešu izdevuši sērijas "Kauja Getas un Garvanas kalnos" pirmo burtnīcu un gājuši to tirgot traktieros, taču no tā nekas nav iznācis.)
- (4) Svět zhyne – konečně! - a dobře mu tak. (Pasaule ies bojā – beidzot! - un tā to ir pelnījusi.)

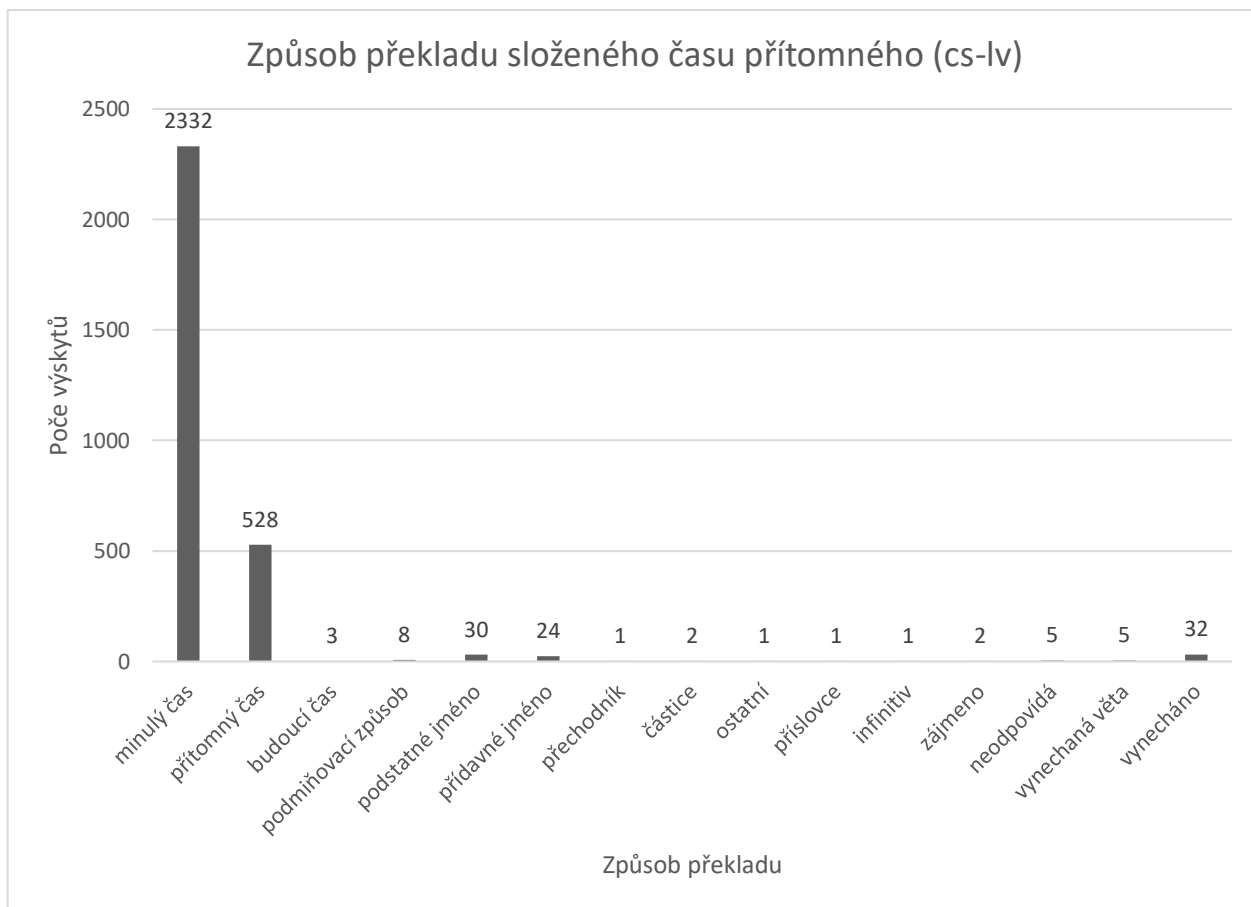
Celkem u 5 vět si překladatel v lotyšském překladu přidal část věty navíc a ve 32 příkladech se vyskytuje v lotyštině věta, která se v české verzi neobjevuje. K 5 výsledkům nenalezl ČNK vhodný ekvivalent.

Na závěr bude podrobněji rozebráno sloveso *pelnīt*=vydělat si, zasloužit si. V korpuse se vyskytuje jako *esmu pelnījis* (3 výskyty), *esi pelnījis* (1 výskyt), *ir pelnījis* (7 výskytů), *nav pelnījis* (2 výskyty), *esat pelnījis* (2 výskyty), *neesat pelnījis* (2 výskyty), *ir pelnījusi* (2 výskyty) a *ir pelnījuši* (1 výskyt). Tyto formy se překládají různými způsoby, např.:

- (1) Sloveso *patrīt* v přítomném čase – Patří mně to. (To *esmu pelnījis*.)
- (2) Sloveso *zasloužit* v přítomném čase – Víš, co zasloužíš? (Tu *zini*, ko tu *esi pelnījis*?)
- (3) Sloveso *zasluhovat* v minulém čase – *Spīš ho nabādā k ūsmēvu*: Komu tento kousek světa nestačil k blaženosti, zasluhoval to nejhorší. (Drīzāk gan lika viņam pavīpsnāt: ja šis paradīzes stūrītis kādu nav apmierinājis, tad tāds ir pelnījis to ļaunāko.)
- (4) Sloveso *opovrhovat* v minulém čase – *Jestliže jim nepřestával podléhat Max, o to víc opovrhovala Charlota Maxem*. (Ja tiem vēl arvien ir vara pār Maksi, jo vairāk viņš ir pelnījis Šarlotes nicinājumu.)
- (5) Sloveso *nestāt o* v minulém čase – "Ukažte se jim, Bedo Foltene," vriskají podvyživené hlasy ubohých muzikantů, kteří se za pár stovek propůjčili k téhle veselé komedii, - ukažte se jim, vyzývají jejich vysměvavé oči, - ukažte se té řvoucí smečce v lavicích, která vám

přišla udělat úspěch, neboť, vy ubožáku, jste přece nestál celý život o nic jiného! (- Parādieties viņiem, Bēda Foltēn! - verkšļ izbadojušos muzikantu šķidrās balsis; viņi par dažiem simtiem piekrituši piedalīties šai jautrajā komēdijā. - Parādieties viņiem, - sauc viņu izsmejošie skatieni, - parādieties šai rēcošajai bandai zālē, kura ieradusies nodrošināt jums panākumus, jo jūs neko citu neesat pelnījis, jūs nelaiimes putns!)

- (6) Sloveso *být* se sponou (spona – hoden) – *Řekl jsem střízlivě, že tento srdcervoucí nápad s pištalou je hoden pokárání a že se přičiním, aby viník neušel trestu. (Es mierīgi atbildēju, ka šis numurs ar sirdi pļosošo svilpes gaudošānu ir pelnījis sodu un ka darīšu visu, lai vainīgais no tā neizbēgtu.)*
- (7) Přídavné jméno *nezasloužený* – *Kdyby mělo dojít k té (pro Maxe nezasloužené) milosti nebes, že by se stal pánem Mexika nebo čehokoli jiného [...]* (*Ja debesis būs žēlīgas (ko gan Maksis nav pelnījis) un Maksis kļūs par Meksikas vai citas kādas valsts valdnieku, [...]*)
- (8) Částice *dobře mu tak* – *Svět zhyne – konečně!* - a dobře mu tak. (*Pasaule ies bojā – beidzot! - un tā to ir pelnījusi.*)

Graf 4. Způsob překladu složeného času přítomného (cz-lv) 4

5.3. Výskyt složeného času minulého – obecně

Také při zjišťování počtu výskytů složeného času minulého je nutné obměnit zadávací dotaz:

*[word="biju|biji|bija|bijām|bijāt|nebiju|nebiji|nebija|nebijām|nebijāt"]**[word="*. *is|. *usi|. *uši|. *ušas|. *ies|. *usies|. *ušies|. *ušās"]*. Po jeho zadání nám vyhledávač najde celkem 4947 výsledků. Stejně jako v předchozích případech data protřídíme a zjistíme přesný počet výskytů – 4640 (1007 cz-lv + 3633 lv-cz).

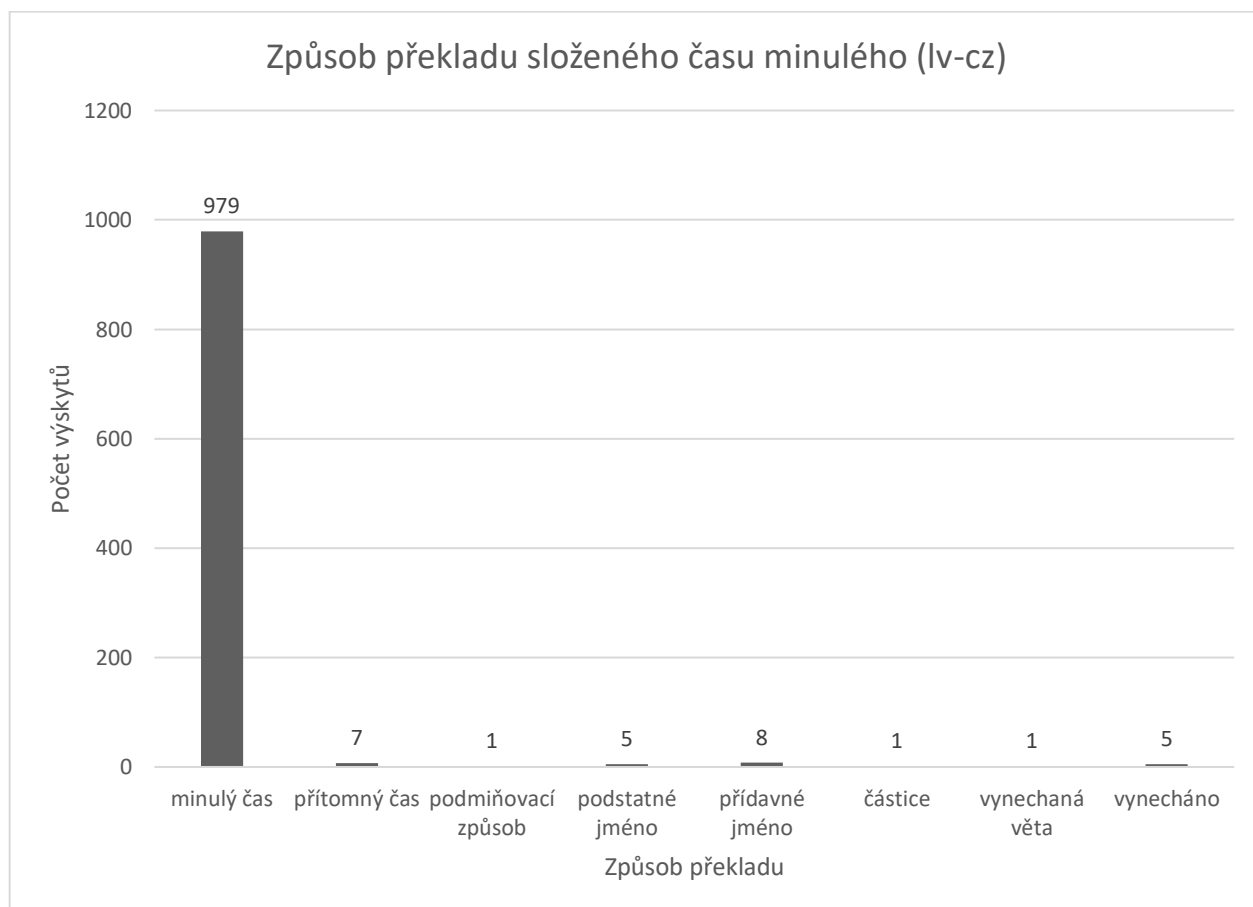
5.3.1. Výskyt složeného času minulého v překladech z lotyštiny do češtiny

Z grafu 5 (viz níže) lze vyčíst, že chceme-li přeložit složený čas minulý do češtiny, měli bychom použít minulý čas, který je nejrozšířenější. Přítomný čas se nachází jen v 7 případech, což je ve srovnání s minulým časem zanedbatelné množství. Objevuje se překlad také pomocí podmiňovacího způsobu, podstatného i přídavného jména či částice (viz příklad 1 níže).

V jednom případě došlo k vynechání věty, jež obsahovala složený čas a v pěti případech byl složený čas při překladu opominut.

(1) *Cik reižu viņam nebija gadījies izdomāt labu domu, un, pastāstot to citiem, labā doma ieguva ne mazāk labus padomdevējus, bet katrs deva citādāku padomu, ja klausīja, tad iznāca. (Kolikrát ne a ne dostat dobrý nápad, ale když se svěřil druhým, dobrá myšlenka ihned přivábila neméně dobré rádce a i když každý radil něco jiného, jedno dobré řešení se vždycky našlo.)*

Zajímavostí je to, že v případě námi hledaného složeného času v překladech z lotyštiny do češtiny byl korpus 100 % spolehlivý a našel požadovanou větu obsahující složený čas minulý i vhodný ekvivalent v češtině, což se u předchozích časů, s výjimkou složeného času budoucího v překladech z češtiny do lotyštiny, a také u složeného času minulého v překladech z českého do lotyšského jazyka nestalo a vždy se našel alespoň jeden neodpovídající výskyt (viz neodpovídá v grafech 1, 3, 4 výše a 6 níže).

Graf 5. Způsob překladu složeného času minulého (lv-cz) 5

5.3.2. Výskyt složeného času minulého v překladech z češtiny do lotyštiny

Překládáme-li větu obsahující sloveso v minulém čase do lotyštiny, neuděláme chybu, když k tomu použijeme složený čas minulý. O tom nás na první pohled přesvědčí 3401 výsledků, jež našel korpus. Zatímco budoucí čas se složeným časem minulým vůbec nepřekládá, přítomný čas ano, ale jen skutečně výjimečně (52 výskytů). Také infinitivní formy slovesa (*příklad 1*), ba i dokonce přechodníky (*příklad 2*) přeložené námi požadovaným časem je možné najít.

(1) *Být tehdy na vojně a mít doma ženu či snoubenku bylo velice trpké. (Bezgala grūti veicās dienēt, ja mājās bija palikusi sieva vai līgava.)*

(2) *Mají sice mizernou valutu, deset estonských marek musíte dát za jednu německou, nicméně bylo to velice lákavé, zejména když jsem potřeboval peníze, utrativ poslední milión sovětských rublů po cestě z Moskvy do Narvy. (Viņiem gan ir draņķīga valūta, par vienu vācu marku jādod desmit igauņu kronas, tomēr tas bija ļoti vilinoši, it sevišķi tāpēc, ka man naudu vajadzēja, jo pēdējo padomju rubļu miljonu biju notērējis ceļā no Maskavas uz Narvu.)*

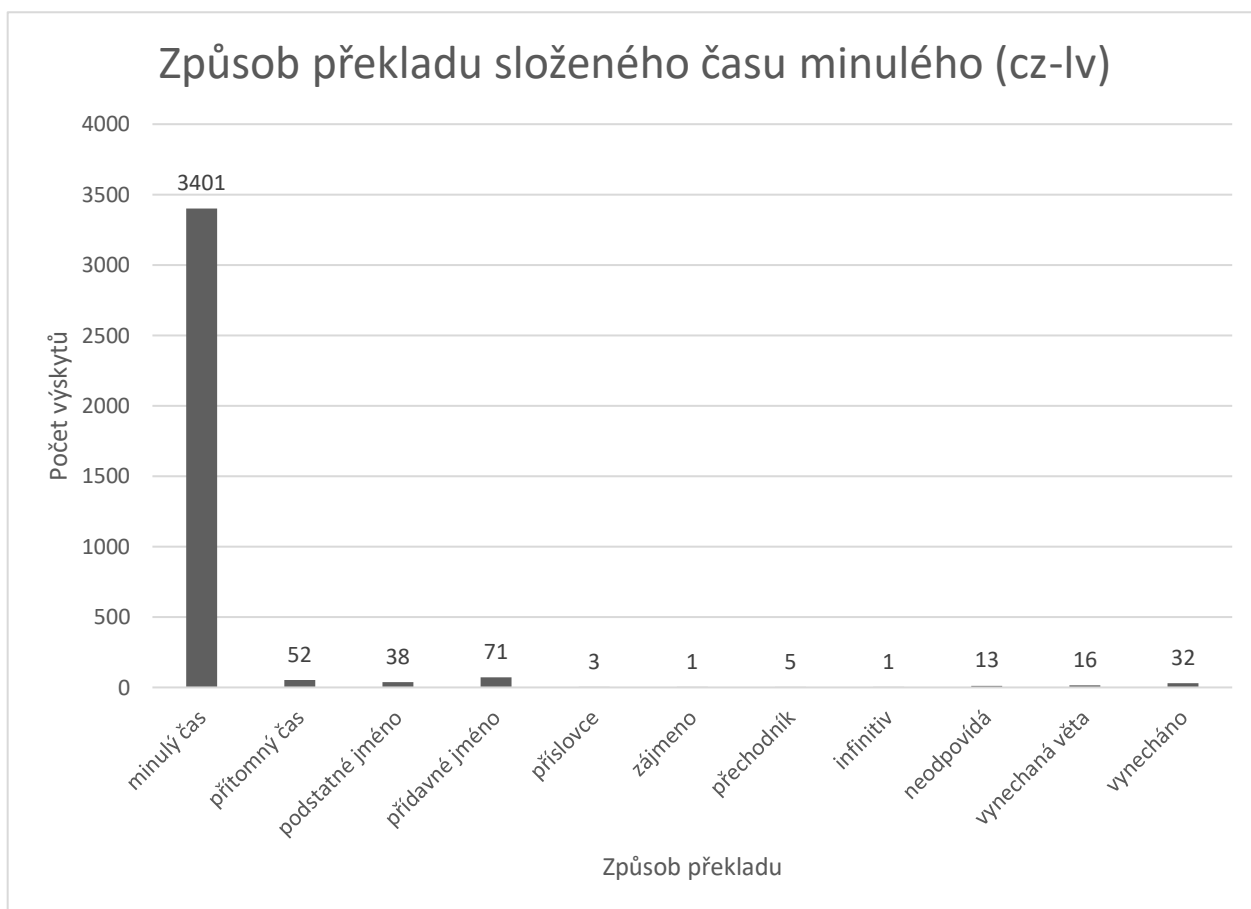
Rovněž při překladu jiných slovních druhů, než jsou slovesa, je možné využít složený čas minulý – u podstatných a přídavných jmen, zájmen i příslovcí. Během hledání došlo k vynechání složeného času v rámci věty (32), některé věty obsahující dané čas byly zcela vynechány (16) a u některých vět naopak korpus nenašel odpovídající ekvivalenty v lotyštině (13).

Podívejme se podrobněji na sloveso *dzimt*=narodit se, které se v subkorpusu objevuje v těchto podobách: *bija dzimis* (celkem 10 výskytů), *bija dzimusi* (3 výskytů) a *bija dzimuši* (1 výskyt). Byť toto není sloveso, jehož některý z tvarů přičestí minulého činného by se ve spojení se slovesem být vyskytovalo jako složený čas minulý nejčastěji (nejčastěji se v případě složeného času minulého při překladu z češtiny do lotyštiny sloveso být pojí s přičestím minulým činným *redzējis, kļuvis a palicis*), je zajímavé z toho důvodu, že je možné si na něm ukázat, jak se různé slovní druhy a jejich podoby v češtině mohou přeložit složeným časem minulým. Uveďme si proto několik takových příkladů:

(1) sloveso *pocházet* v minulém čase: *Jilek prý pocházel z Moravy, měl velikou, chundelatou, chytrou hlavu. (Jīleks bija dzimis Moravā, viņam bija liela, kudlaina, gudra galva.)*

(2) sloveso *být se sponou* (spona – podstatné jméno *rod* v 7. pádě singuláru): *Nadporučík Lukáš byl rodem Pražák, ale nevystupoval nikdy ani jako Čech, ani jako Němec. (Virsleitnants bija dzimis prādzinieks, taču nepieslējās ne čehiem, ne vāciešiem.)*

- (3) podstatné jméno *rodák*: *Jakýsi podivínský profesor, prý rodák z Lipnice, si později vzal do hlavy, že tu břízky překážejí. (Vēlāk kāds drusciņ ķerts profesors, kurš it kā bija dzimis Lipnicē, ieņēma galvā, ka šie koki tur traucē.*)
- (4) přídavné jméno *rozený*: *Byl to mladý, v tváři jako napuchlý posměváček a tatrman, ze všeho si dělal šoufky; ale muzikant rozený, a nápadů měl, jen mu ta muzika z prstů tekla. (Viņš bija jauns vīrietis ar mazliet uztūkušu seju, zobgalis un jokupēteris, visu centās pārvērst jokā, bet bija dzimis mūziķis, ideju pilna galva, mūzika sūcās taisni no pirkstiem.)*
- (5) sloveso *narodit se* v minulém čase – *Sama se narodila do postavení pouhé královské Východní - za budoucí Veličenstvo Belgičanů určil osud jejího bratra, vévodu z Brabantu. (Pati viņa bija dzimusi tikai kā karaliskā augstība - par troņmantnieku, beļģu majestāti, liktenis bija izredzējis viņas brāli, Brabantas hercogu.)*
- (6) sloveso *přicházet* v minulém čase – *Přicházela z venkova, z Bavor, maštale jí voněly, nepohrdla hltém piva, když podkoním odevzdávala zpoceného koně. (Elizabete bija dzimusi laukos, Bavārijā, viņa nevairījās zirgu staļļa smakas un neatteicās no kausa alus, kad zirgu puisim bija nodevusi putās saskrieto zirgu.)*
- (7) sloveso *být se sponou* (spona – přídavné jméno *rozená*): *Ale ta byla rozená Američanka, s největším klidem si sedla sama, dokonce na sofa, na němž už seděla císařovna. (Taču donja Alisija bija dzimusi amerikaniete, viņa gluži mierīgi apsēdās bez uzaicinājuma un vel uz ta paša dīvāna, kur sēdēja ķeizariene.)*
- (8) sloveso *být se sponou* (spona – přídavné jméno *rodilí*): *Pánové pocházeli většinou z Evropy, byli však mezi nimi i tři rodilí Mexičané, vedení čerstvě jmenovaným státním ministrem donem Velázquezem de León. (Kungi pa lielākai daļai bija eiropieši, izņemot trīs, kuri bija dzimuši meksikāņi un kuru priekšgalā atradās tikko ieceltais valsts ministrs dons Velaskess de Leons.)*

Graf 6. Způsob překladu složeného času minulého (cz-lv) 6

6. Závěr

Cílem této práce bylo najít složené časy v beletristických textech paralelního česko-lotyšského korpusu a pokusit se vyzkoumat, jakým způsobem jsou dané časy překládány. Korpus byl rozdělen podle jednotlivých časů a podle toho, zda se jedná o překlad z lotyštiny do češtiny či naopak.

Na základě mého výzkumu se jednoznačně potvrdilo, že si pouze s jedním českým časem při překladu složených časů nevystačíme. V případě složeného času budoucího bylo zjištěno, že je možné jej překládat všemi třemi časy, kterými čeština disponuje. Zároveň jsme také zjistili, že při překladu můžeme využít i podmiňovací způsob či dokonce podstatné jméno.

U složeného času přítomného je rovněž možný překlad všemi třemi českými časy, nicméně je nutné si povšimnout, že zatímco u složeného času budoucího byl poměr překladů minulým a přítomným časem téměř totožný, u složeného času přítomného se začíná projevovat dominantnost minulého času. Daný složený čas je možné přeložit také podmiňovacím způsobem, poprvé se nám pak objevuje překlad přechodníkem nebo infinitivem. A výjimkou nejsou ani jiné slovní druhy.

V překladech složeného času minulého je nejvíce preferovanou formou minulý čas, zároveň je nutné si uvědomit, že se daný složený čas za žádných okolností nepřekládá jako čas budoucí. Překladů pomocí přítomného času je zanedbatelné množství, naopak se oproti předchozímu složenému času zvýšil počet překladů pomocí jiných slovních druhů.

Do budoucna by bylo možné ve zkoumání složených časů pokračovat, neboť se tyto časy objevují také v případě jiných způsobů – kondicionálu (složený čas přítomný), debitivu (složený čas minulý, složený čas přítomný, složený čas budoucí), relativu (složený čas přítomný a složený čas budoucí).

7. Bibliografie

- AUZIŅA, I., NEŠPORE, G. (red.) 2014. *Darbības vārdu tabulas*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- CEPLĪTE, B., CEPLĪTIS, L. 1991. *Latviešu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Zvaigzne ABC.
- ENDZELĪNS, J. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latvijas valsts izdevniecība.
- ENDZELĪNS, J. 1971. *Латвийские предлоги*. In: ENDZELĪNS, J.: Darbu izlase, I, Rīga : Zinātne, s. 307-655.
- KALNAČA, A. 1993. *Vienkāršo un salikto laika formu konkurence latviešu valodā*. In: Baltu filoloģija, III, Rīga : LU, s. 16–21.
- KALNAČA, A. 1996. *Darbības vārda laika formu funkcionālā sistēma latviešu valodā*. Rīga : LU.
- KALNAČA, A. 1997. *Darbības vārda laika formu gramatiskā sinonīmija*. In: Baltu Filoloģija, VII, Rīga : LU, s. 116–126.
- KALNAČA, A. 1998/1. *Darbības vārda veida opozīcijas kontekstuālā izpausme latviešu valodā*. In: Linguistica Lettica, II, Rīga : LU, s. 247–255.
- KALNAČA, A. 1998/2. *Verba laika un modalitātes mijiedarbība darbības vārda izteiksmju formās*. In: Vārds un tā pētīšanas aspekti. Rakstu krājums, II, Liepāja, s. 47–56.
- KALNAČA, A. 2004. *Darbības vārda veida kategorijas realizācija latviešu valodā*. In: Linguistica Lettica, XIII, Rīga : LU, s. 5–34.
- KALNAČA, A. 2011. *Morfoloģijas stilistika*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- KARLÍK, P. a kol. 1995. *Průruční mluvnice češtiny*. Praha : NLN.
- LOKMANE, I. 1988. *Veida un laika nozīmju mijiedarbe latviešu valodas darbības vārda sistēmā*. In: Latviešu valodas kultūras jautājumi, XXIV, s. 109–119.
- NIKUĻCEVA, S. 2006: *Česko-lotyšský slovník*. Praha : Leda.
- NĪTIŅA, D., GRIGORJEVA, J. un kol. 2015. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga : Latviešu valodas institūts.
- PAULASKIENĒ, A. 1979. *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmazodžio kategorijos*. Vilnius : Mokslas.
- STALTMANE, V. 1958. *Verbu veidi mūsdienu latviešu literārajā valodā*. In: LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, VII, Rīga : Zinātne, s. 5–47.
- STALTMANE, V. 1959. *Divu verbu veidu (perfektīvā un imperfektīvā) korrelācijas iespējas mūsdienu latviešu valodā*. In: Rakstu krājums: veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei. Rīga : LPSR ZA Valodas un literatūras institūts, s. 607–631.

- ŠTÍCHA, F. a kol. 2013. *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha : Academia.
- VALKOVA, B. (red.) 2015. *Darbības vārdu pamatformas. I. konjugācija*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra.
- VEISBERGS, A. un kol. 2013. *Latviešu valoda*. Rīga : Latvijas Universitāte.
- ЕСПЕРСЕН, О. 1958: *Философия грамматики*. Москва : Издательство иностранной литературы.
- МЕЛИЗ, Х. Р. 1985: *Семантика предложения и семантика вида в русском языке*. In: Новое в зарубежной лингвистике, Вып. XV, Москва : издательство Прогресс, s. 227-250.
- ТРОНСКИЙ, И. М. 1960: *Историческая грамматика латинского языка*. Москва : издательство Индрик.
- Český národní korpus*, verze z 2016-2019. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 09. 07. 2017].
- Intercorp*, verze z 18. 5. 2015. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW: <http://ucnk.korpus.cz/intercorp/?req=page:info> [cit. 23. 07. 2017].
- CVRČEK, V.: *Wiki – Český národní korpus*, verze z 2. 1. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupná z WWW: <http://wiki.korpus.cz> [cit. 09. 07. 2017].
- LAZAR, M. – VAVŘÍN, M.: *Korpus InterCorp – lotyština*, verze 9 z 9. 9. 2016. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 21. 06. 2017].
- ROSEN, A. – VAVŘÍN, M.: *Korpus InterCorp – čeština*, verze 9 z 9. 9. 2016. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2016. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 21. 06. 2017].

8. Seznam grafů

Graf 1. Způsob překladu složeného času budoucího (lv-cz) 1.....	28
Graf 2. Způsob překladu složeného času budoucího (cz-lv) 2.....	30
Graf 3. Způsob překladu složeného času přítomného (lv-cz) 3.....	32
Graf 4. Způsob překladu složeného času přítomného (cz-lv) 4.....	35
Graf 5. Způsob překladu složeného času minulého (lv-cz) 5.....	36
Graf 6. Způsob překladu složeného času minulého (cz-lv) 6.....	39